

UNIVERZITA KARLOVA

Husitská teologická fakulta

Ex 20,4 v teologii Církve československé husitské

**Ex 20,4 in the Theology of the Czechoslovak Hussite
Church**

Diplomová práce

Vedoucí práce:

Doc. ThDr. Jiří Vogel, ThD.

Autor:

Bc. Johana Franková

Praha 2017

Poděkování:

Děkuji doc. ThDr. Jiřímu Vogelovi, Th.D. za zájem, vstřícnost a trpělivost během konzultací k mojí diplomové práci a za řadu cenných podnětů a objasněných souvislostí, které ji významně obohatily.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou prací „Ex 20,4 v teologii Církve československé husitské“ vypracovala samostatně s použitím níže uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17. 7. 2017

Johana Franková

Anotace:

Diplomová práce se zabývá výkladem 2. přikázání, známého jako přikázání Nezobrazíš, respektive Ex 20,4 v pojetí teologie CČSH, zastoupené zde především pojetím Zdeňka Trtíka, hlavního autora oficiálního katechismu církve. Trtík používá jako předlohu pro svůj výklad překlad Bible kralické, který usiluje o co nejdůvěrnější překlad původního hebrejského znění a který je v pojetí 2. přikázání v linii nejdůležitějších historických překladů Bible v čele s Vulgátou. Těmto překladům ve své většině odpovídají také jejich výklady, které o nezobrazování Boha nehovoří. Trtíkův výklad však zřetelně vychází z výkladové tradice, orientované zřejmě spíše Biblí Curyšskou, která nezobrazování Boha jako výklad 2. přikázání zdůrazňuje. Tuto tradici Trtík navíc osobitým způsobem přetváří. Protože tyto dvě hlavní vykladačské linie jsou od sebe do jisté míry vzdáleny, pokusila jsme se určit konkrétní důvody, které mohly Trtíka vést k upřednostnění jedné z tradic, a zároveň určit konkrétní prameny či inspirační zdroje, které Trtík ve svém výkladu mohl uplatnit. Současně se pokouším poukázat na sporná místa Trtíkova výkladu a navrhnout částečné řešení naznačených problémů.

Klíčová slova:

Ex 20,4; Církev československá husitská; CČSH; 1. přikázání; 2. přikázání; Desatero

Annotation:

This diploma thesis deals with the interpretation of the 2nd commandment, known as “Thou shalt not make unto thee any graven image” (KJV), respectively Ex 20.4 in the concept of theology of the Czechoslovak Hussite Church, represented mainly by the concept of Zdeněk Trtík, the main author of the official catechism of the Church. Trtík uses as a template for his interpretation a translation of the Kralice Bible, which seeks the most faithful translation of the original Hebrew meaning and which is in the conception of the second commandment in the line of the most important historical translations of the Bible, for example of the Vulgate. Most of these translations also correspond to their interpretations, which do not speak of prohibition on depiction of God. Trtík's interpretation, however, is clearly based on an interpretative tradition, oriented rather on the Zürich Bible, which emphasizes the non-depiction of God as an interpretation of the 2nd commandment. Trtík, however, transforms this tradition in his own distinctive way. Because these two main interpretative lines are somewhat remote from each other, I have tried to identify the specific reasons that could lead to Trtík's preference of one of the traditions, and at the same time to ascertain the specific or inspiration sources that Trtík could use in his interpretation. At the same time, I tried to point out the controversial points of Trtík's interpretation and propose a partial solution to the indicated problems.

Keywords:

Ex 20,4; Czechoslovak Hussite Church; First Commandment; Second Commandment; Decalogue

Obsah

Úvod	8
1. Postoj k Desateru v 1. generaci CČS a u Zdeňka Trtíka	10
2. <i>Výklad Desatera</i> Zdeňka Trtíka	12
2.1 Charakteristika Desatera	12
2.2 Výklad 1. přikázání	14
2.3 Výklad 2. přikázání	16
2.4 Analýza výkladu 2. přikázání	17
3. Návrh katechismu, srovnání s <i>Výkladem Desatera</i>	20
3.1 Pozadí vzniku Návrhu katechismu	20
3.2 Výklad 1. přikázání	22
3.3 Výklad 2. přikázání	24
3.4 Srovnání výkladů 2. přikázání ve <i>Výkladu Desatera</i> a v Návrhu katechismu	26
3.4.1 Základní srovnání obou výkladů	26
3.4.2 Analýza problémů výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu – zpodobování Boha a božstev	28
3.4.3 Analýza problémů výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu – modloslužba	31
3.4.4 Analýza problémů výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu – záměr výkladu	31
3.4.5 Analýza problémů výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu – příklady modloslužby	33
3.4.6 Analýza problémů výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu – vztah biblického výroku Ex 20, 4 a výkladu o nezpodobování Boha nebo božstev	35
3.4.7 Možné prameny Trtíkova výkladu 2. přikázání	38

3.4.8 Vliv evangelické teologie na výklad 2. přikázání Zdeňka Trtíka	41
3.4.9 Návrh alternativního řešení problémů spojených s výkladem 2. přikázání ve smyslu nezpodobování Boha	47
3.4.10 Přijetí a odezva Trtíkova výkladu 2. přikázání v CČS	48
4. Základy víry – úpravy Návrhu katechismu	51
4.1 Srovnání výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu a v <i>Základech víry</i> – výrok o nezpodobování Boha a božstev	51
4.2 Srovnání výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu a v <i>Základech víry</i> – biblický aparát	52
4.3 Srovnání výkladu pojmu modla v Návrhu katechismu a v <i>Základech víry</i> – analýza výkladu	55
5. Otázka možných důsledků Trtíkova výkladu 2. přikázání v náboženské praxi	57
Závěr	62
Seznam použité literatury	69
Summary	74

Úvod

2. přikázání, známé rovněž jako přikázání „Nezobrazíš“, má mezi ostatními výroky Desatera svým způsobem zvláštní postavení.¹ Někteří vykladači jej přiřazují k přikázání prvnímu, někteří jej chápou a vykládají samostatně.² Někteří překladatelé dokonce považují za nezbytné původní výroky Ex 20,4 rozšířit o svoje pochopení toho, co se v nich sděluje, přímo v překládaném textu.³ Tato studie se zabývá výkladem 2. přikázání v pojetí Zdeňka Trtíka, který osobitým způsobem propojuje všechny tyto přístupy: přikázání „Nezobrazíš“ chápe jako samostatné, avšak zároveň rozvíjející a dokončující přikázání první. Vykládá podle kralického překladu, ale zároveň si je dobře vědom konkretizující tradice překladu i výkladu.⁴ Pokusím se blíže vymezit pravděpodobný zdroj Trtíkovy inspirace, nastínit možné důvody, které

¹ V této studii vycházím z dělení Desatera podle tradice reformované.

² Tradice katolická a luteránská chápou Ex 20,2-6 jako jedno (první) přikázání, tradice rabínského judaismu též jako jedno (avšak druhé v pořadí) přikázání, helénistický judaismus, pravoslavi, anglikáni, reformovaní a většina evangelikálních církví Ex 20,4-6 chápou jako samostatné (v pořadí druhé) přikázání.

³ *Zürcher Bibel, Einheitsübersetzung, Gute Nachricht Bibel*, překlad Starého zákona Josefa Hegera, *Český ekumenický překlad* (dále jen ČEP).

⁴ Pro usnadnění orientace v tématu zde umísťuji dva překlady 2. přikázání: podle *Bible kralické*, z které vycházel Trtík ve všech zde pojednávaných výkladech Ex 20,4, a podle *Curyšské bible*, jež stojí u kořenů reformované tradice překladu.

Kralická bible: „Neučiniš sobě rytiny, ani jakého podobenství těch věcí, kteréž jsou na nebi svrchu, ani těch, kteréž na zemi dole, ani těch, kteréž u vodách pod zemí. Nebudeš se jim klaněti, ani jich ctíti. Nebo já jsem Hospodin Bůh tvůj, Bůh silný, horlivý, navštěvující nepravost otců na synech do třetího i čtvrtého pokolení těch, kteříž nenávidí mne, a činící milosrdenství nad tisíci těmi, kteříž mne milují, a ostříhají přikázání mých.“ *Curyšská bible*: „Du sollst dir kein Gottesbild machen noch irgendein Abbild von etwas, was oben im Himmel, was unten auf der Erde oder was im Wasser unter der Erde ist. Du sollst dich nicht niederwerfen vor ihnen und ihnen nicht dienen, denn ich, der HERR, dein Gott, bin ein eifersüchtiger Gott, der die Schuld der Vorfahren heimsucht an den Nachkommen bis in die dritte und vierte Generation, bei denen, die mich hassen, der aber Gnade erweist Tausenden, bei denen, die mich lieben und meine Gebote halten.“

ho mohou vést k názoru, že se v hebrejských výrociích hovoří o nezobrazování Boha a božstev a poukázat na určité problémy, které se v Trtíkově výkladu, a tím zároveň v katechismu CČSH, jehož je Trtík hlavním autorem, objevují, a které souvisejí jak s Trtíkovým pochopením přikázání, tak i s jeho aplikací při výkladu modloslužby.

1. Postoj k Desateru v 1. generaci CČS a u Zdeňka Trtíka

Zdeněk Trtík se věnoval Desateru ve dvou textech.⁵ Nejprve vyšel jeho spis *Výklad Desatera*,⁶ v němž je k biblickému textu Desatera poprvé v historii CČS připojen podrobnější výklad,⁷ krátce na to 2. přikázání zpracoval i v *Návrhu katechismu*.⁸ Dříve se sice Desatero objevuje v *Československém katechismu*,⁹ „jehož autorství je zaštitěno jménem Karla Farského“,¹⁰ avšak výklad není připojen ani ke druhému, ani k žádnému jinému přikázání. Ve *Stručných informacích o náboženských názorech, úkolech a organizaci církve*

⁵ Kromě *Výkladu Desatera* a *Návrhu katechismu* se zde budu zabývat i *Základy víry*, které však nejsou v pravém slova smyslu novým Trtíkovým dílem, ale dotvořením *Návrhu katechismu* po celocírkevní diskuzi.

⁶ TRTÍK, Zdeněk. *Výklad Desatera*. Praha: Blahoslav, 1950.

⁷ Např. Karel FARSKÝ místo výkladu uvádí příběh o odlití zlatého telete. Srov. *Biblická čítanka I. – Starý zákon*. Praha: Blahoslav, 1925. František KOVÁŘ konstatuje, že se „zapovídá modloslužba, odmítá se i zobrazování Boha“. Srov. *Malá bible*. Praha: Blahoslav, 1953, s. 390. Alois SPISAR nevykládá Desatero vůbec, i když třeba věnuje kapitolu nezabíjení, nekradení, nesmilnění, s Desaterem je nespojí. V krátké kapitole věnované Izraeli Desatero stručně charakterizuje, ale ani přikázání nevyjmenuje. Srov. *Ethika v duchu církve československé*. Praha: Blahoslav, 1948, s. 40-41. Ani Karel STATEČNÝ, který se v počátcích CČS etikou zabýval a zřejmě ovlivnil i etiku Spisarovu se ve svém *Úvodu do etiky a práva přirozeného* (Fragment vznikl patrně v rozmezí let 1921-1924. Fond HČSEBF (1919–1944), K. č. 1, sign. C/b. 136 s.) Desaterem nezabývá. Zde je ale třeba zmínit, že *Úvod* nedokončil a chybějící strana 8 jeho dochovaného strojopisu s ohledem na předchozí text mohla alespoň zmínku obsahovat. Ani v jeho příspěvcích k morální teologii se však s Desaterem neseťkáme. Srov. FRANKOVÁ, Johana. *Vliv etiky Karla Statečného na etiku Aloise Spisara a na formování etiky Církve československé*. Praha, 2015. Bakalářská práce. UK HTF. Vedoucí práce Jiří Vogel. VOGEL, Jiří. Karel Statečný jako morální teolog a jeho pokus o novou koncepci etiky. *Studia theologica*, 2014, 16, 4, s. 123-138. Celkově můžeme říci, že Statečný i Spisar věnovali ve svých pracích velký prostor dobové filozofické etice a Desatero vnímali spíše z perspektivy novozákonní zvěsti.

⁸ TRTÍK, Zdeněk. *Návrh katechismu*. *Náboženská revue*, 1954, 25, s. 194-228, 258-273.

⁹ FARSKÝ, Karel, KALOUS, František. *Československý katechismus: Učebnice pro mládež a věřící církve československé*. Příbram: Nákladem vlastním, 1922, s. 13.

¹⁰ TRTÍK, Zdeněk. *Uvedení do základů víry*. *Theologická revue*, 2004, 75, 1, s. 85.

československé jsou Farského komentáře k jednotlivým výroky Desatera jen minimální nebo žádné, jako právě v případě přikázání „Nezobrazíš“. V Poznámkách na vysvětlenou najdeme stručné vyjádření k obrazům s náboženským obsahem – nemají nadpřirozenou moc, nicméně slouží vzdělání a duchovní inspiraci. Z hlediska přikázání zřejmě žádný problém nepředstavují. Sochy jsou „vypouklé obrazy“ a platí pro ně totéž. S výjimkou děl nevkusných či zatížených historickým zneužitím, které se nemá stát příčinou jejich odstranění z kostelů, nýbrž mají být v takovém případě jen opatřeny vysvětlující tabulkou.¹¹ Příčina nevelké Farského pozornosti věnované Desateru je v jeho díle naznačena jen implicitně¹² – důraz je položen na Ježíše jako završení a naplnění Desatera a „živý zákon mravnosti“.¹³ Farský také mohl Desatero považovat za dostatečně objasněné církevní tradici, případně kazatelskou, katechetickou a pastorační práci farářů.¹⁴ Navíc v katechismu šlo Farskému pravděpodobně spíš o formulaci základních postojů a přihlášení se k biblické a starokřesťanské tradici, a zároveň k modernistickým myšlenkám. Každopádně u Farského nevystupuje Desatero nijak výrazně do popředí vedle dvojího přikázání lásky.¹⁵

¹¹ FARSKÝ, Karel. *CČS: stručné informace o náboženských názorech, úkolech a organizaci církve československé*. Praha: ÚR CČS - Blahoslav, 1925, s. 31-32, 52-53. Farský Kalvínem evidentně ovlivněn není a jeho pohled je, jak uvidíme dále, od Trtíkova zcela vzdálený.

¹² To se netýká jen *Československého katechismu*. Srov. např. již zmíněnou *Biblickou čítanku I. – Starý zákon* nebo: *Naše Postyla. Sběrka prostých výkladů a úvah k evanděliu Ježíšovu, řada I.* Praha: [vl. nákladem], 1925.

¹³ FARSKÝ. *Československý katechismus*, s. 10, 13, 14. Nicméně Desatero Farský umísťuje na první místo mezi pěti mravními příkazy pro CČS. Ty další jsou Ježíšovo dvojí přikázání lásky, odkaz Husa a Chelčického, *Kšaft* Komenského a odkazy buditelů a osvoboditelů. Těmto pramenům mravnosti pro CČS se věnuje daleko podrobněji než Desateru. Srov. tamtéž, s. 31.

¹⁴ Nicméně pokud jde např. o biblické hodiny, Jindřich Mánek uvádí, že „nebyly v prvních letech církve téměř vůbec konány“. Srov. MÁNEK, Jindřich. Základní linie ideového vývoje církve československé. *Náboženská revue* 1956, 27, s. 195.

¹⁵ Pro Farského je „věčně živým zákonem mravnosti“ Ježíš. FARSKÝ. *Československý katechismus*, s. 10. Farský o nezobrazování Boha nehovoří, ale např. se zobrazováním Ježíše Krista by asi neměl žádné problémy už proto, že v *Československém katechismu* pojímá Ježíše jako (našeho)

2. Výklad Desatera Zdeňka Trtíka

2.1 Charakteristika Desatera

Můžeme tedy říci, že Zdeněk Trtík představuje v přístupu CČS k Desateru určitý posun.¹⁶ I zde je ovšem ve výkladu zahrnuto a akcentováno završení smyslu Desatera v Ježíši Kristu, avšak výklad je zde podrobný, navíc je zřetelně vztažen k současnosti.¹⁷ Nejprve se podívejme, co ve *Výkladu Desatera* říká Trtík o Desateru obecně: „*I když legendární povaha biblického podání o odevzdání Desatera Mojžíšovi Bohem je zcela zřejmá, zůstává křesťanské víře a teologii faktem, že obsah Desatera přijal Mojžíš od Boha jako zjevení, jemuž podřídil izraelskou církev... Jsou to zajisté výsledky zkušenosti lidského svědomí mnohých generací. Ale právě svědomí, podrobující člověka přes všechnu svou porušenost a slabost bezpodmínečným mravním příkazům, je nám zřetelným poukazem na prvotní čili přirozené zjevení Boha v jeho díle, v tomto případě v člověku samém.*“ A dále: „*Již v této obecné orientální mravní tradici jsou*

největšího proroka, kde dalšími „*slavnými proroky*“ jsou třeba Mohamed, Zarathustra či Buddha, „*národní proroci*“ jsou např. Komenský, Hus a buditelé. Ale ani uctívání ostatků neoznačuje explicitně za modloslužbu, nýbrž pouze uvádí, že přikládat jim nadpřirozené síly je pověra. Srov. FARSKÝ. CČS, s. 52.

¹⁶ Zdá se dokonce, že se vztah Zdeňka Trtíka k Desateru mezi napsáním *Výkladu Desatera* a katechismu dále prohloubil. Zatímco ve *Výkladu Desatera* chápe Desatero především jako „*obsah smlouvy* mezi Bohem a Izraelem ... základ izraelské víry ... a základ izraelské mravnosti, popřípadě práva“, v katechismu Desatero charakterizuje jako „*zákon života*“. Srov. TRTÍK. *Výklad Desatera*, s. 7 a *Základy víry Československé církve*. Praha: ÚR CČS, 1958, čl. 233, s. 74.

V Návrhu katechismu ale Trtík Desatero nijak necharakterizuje a nelze tudíž říci s jistotou, zda autorem zmíněné formulace ze *Základů víry* je přímo Zdeněk Trtík, anebo zda vzešla z četných diskuzí, jimiž Návrh katechismu prošel.

¹⁷ Tak si můžeme například všimnout typické dobové kritiky výrobního a hospodářského řádu, který umožňuje bezprácny zisk, v přikázání „*Nepokradeš*“, či třeba pojednání o vědě jako nástroji odstraňování „*příčin a zel, zkracujících trvání života lidského jedinice na zemi*“ v přikázání „*Nezabiješ*“. TRTÍK. *Výklad Desatera*, s. 42, 34.

*mravní příkazy, zahrnuté Mojžíšem do Desatera, výrazem vůle, která klade meze přirozeným sklonům a libovůli člověka.*¹⁸

¹⁸ TRTÍK. *Výklad Desatera*, s. 8. Domnívám se, že tento diferencovaný pohled na Desatero – legendární předání Desatera Bohem Mojžíšovi, fakticita tohoto předání z hlediska víry, obsah Desatera jako plod orientální tradice, která je plodem svědomí, jež ukazuje k Bohu, a nakonec je tato tradice zahrnuta do Desatera Mojžíšem – je i na své malé ploše příkladem těžko řešitelných problémů, s nimiž se nové směřování teologie v CČS muselo utkávat.

2.2 Výklad 1. přikázání

Výklad 2. přikázání je podle Trtíka „rozvitím a dokončením přikázání prvního“,¹⁹ proto je nutné poukázat alespoň stručně na nejdůležitější momenty jeho výkladu tohoto přikázání z hlediska souvislosti s výkladem Ex 20,4. Zejména pojednání o božstvech se zřetelně promítá do Trtíkova výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu a je třeba tuto souvislost mít na zřeteli, neboť v něm už podrobný výklad ani vysvětlení důležitých pojmů nenajdeme. K 1. přikázání Trtík uvádí: „První příkaz, který zde Bůh klade, je požadavek věrnosti člověka Jemu a odvrát od bohů jiných, kteří samozřejmě pravými bohy nejsou.“ ... „Zdá se, že ve větě „nebudeš mít jiných bohů přede mnou“ se dokonce uznává jistá jsoucnost jiných bohů.“ „Pohanští bohové a baalové, jak si je pohanská duše ve svých nevyzpytatelných hlubinách vytvořila, měli reálnou moc nad svými vyznavači. Obsah víry stává se pánem života i tehdy, je-li falešný. Ještě Ježíš zápasí s démony, jimiž se tito bohové časem stali, jako s reálnou mocí nad dušemi lidí“... „Modlitba a kult svatých jsou prakticky návratem k pohanskému mnohobožství v křesťanském rouchu.“ ... „život zesvětštělé

¹⁹ Tato okolnost může ovlivnit výklad už jen tím, že je vykladač nucen samostatné přikázání vyložit podrobněji. Luther chápe Ex 20,4 jako součást 1. přikázání a zobrazováním Boha se téměř nezabývá, zmíní ho jednou větou. Srov. LUTHER, Martin. *Velký katechismus* [online]. [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: http://www.ecav.sk/files/user/v_katechismus.pdf, s. 7-10. Kalvín jako Trtík chápe Ex 20,4-6 jako samostatné přikázání a věnuje mu zvláštní výklad. Srov. KALVÍN, Jan. *Instituce učení křesťanského náboženství* [online]. Praha: Komenského evangelická bohoslovecká fakulta, 1951 [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: <http://alephuk.cuni.cz/CKIS-28.html>, s. 36-38. Trtík volí jakýsi kompromis. Podobným způsobem se ubíral také například Alfred de Quervain, který cituje řazení Desatera podle luterské tradice, nicméně ve vlastním výkladu je ovlivněn Kalvínem. Quervainova kniha byla v knihovně Husovy fakulty již krátce po svém vydání. Quervain byl ovlivněn Emilem Brunnerem, jehož vliv lze najít i v Trtíkově Návrhu katechismu zejména v oblasti hermeneutiky a ekleziologie. Sám Brunner se však, pokud se mi podařilo zjistit, výkladem 2. přikázání nikde podrobně nezabývá a ani Quervainův výklad se s Trtíkovým výrazně neshoduje. Srov. QUERVAIN, Alfred. *Die Heiligung. Ethik. Erster Teil*. 2. Aufl. Zürich: Evangelischer Verlag Zollikon, 1946, s. 307-309.

*moderní společnosti je ovládán mnohobožstvím nejrůznějších forem, náboženských i nenáboženských. Často i pod zevním křesťanským vyznáním věří lidé nikoliv v pravého Boha, nýbrž v bůžky moci, slávy, požitku, mamonu atd. Jenom Kristův duch se svou mocí a čistotou může zvítěziti nad těmito démony.*²⁰

²⁰ Tamtéž, s. 22. Pro pochopení Trtíkova výkladu 2. přikázání je v této pasáži důležité zejména sdělení, co jsou podle něj božstva – Trtík sice připomíná, že v samotných slovech přikázání se snad připouští jakási jsoucnost božstev, ale tu chápe jako jsoucnost psychologického konstruktů s reálnou mocí nad člověkem.

2.3 Výklad 2. přikázání

2. přikázání je věnována kapitola s názvem Modloslužba. Modloslužbou je víra v nepravé bohy a služba jim. „Zhotovování si viditelných zpodobení těchto božstev čili model a klanění se těmto modlům“ je „nejhlubší formou modloslužby“. Modla je „člověkem vytvořený a jako bůh uctíváný služebník lidského sobectví a lidské zřetelnosti. Je to náboženská forma hříchu“. Modloslužba je „směs služby božstvu a služby vlastnímu sobectví. Božstvo je zde více služebníkem než Pánem člověka“. Smyslem modloslužby je vytvoření si božstva podle svých potřeb, poslušného lidské vůli a lidských zájmů. Variantou modloslužby na půdě křesťanství je (zejména) katolický „...bohatě členěný kult svatých a uctívání ostatků“, „...hrubé porušení čistého duchovního monotheismu Desatera“ „...klanění se konsekrované hostii jakožto předpodstatněné v tělo, krev i duši Páně“, „...lidová zbožnost a praxe katolická...“ „obrazy a ostatky svatých“. „To vše je v naprostém rozporu s přísným zákazem zpodobování Boha v biblickém monotheismu.“ „Bůh ... je tak svatý a vznešený, že každé Jeho zpodobení člověkem porušuje jeho dokonalost a snižuje Jeho svatost. Bible zná jen jedno podobení a obraz Boží“, avšak ty „nejsou dílem člověka, nýbrž dílem samého Boha. Je jím lidská osobnost ve svém původním určení.“ Člověk však nedostává svému určení Božího obrazu a „jenom v Ježíši Kristu přichází tento obraz Boží opět čistý a neporušený“. Ti, kdo v Ježíše věří, jsou k tomuto určení obnovováni, stávají se „novým stvořením“. I to je „dílo Boží, nikoliv člověkovo“. Dále Trtík poukazuje, že člověk, který namísto spolehnutí na milost Boží a na Krista usiluje přiblížit se k Bohu pouze svým myšlením, které se „nepřipíná ke zjevení v Ježíši Kristu“, dospívá k „pojmové modle“. Problémem je i „bůh filosofů“ či „ztotožnění světa s pojmem boha“. V závěru Trtík dodává, že „nejhlubším pohledem na krizi našeho věku je vidění této krise jako vlády model v lidském životě“.²¹

²¹ TRTÍK. Výklad Desatera, s. 22-25.

2.4 Analýza výkladu 2. přikázání

Zaměříme se nyní zejména na ty momenty Trtíkova výkladu, která najdou svoje uplatnění i v pozdějším katechismu. Můžeme zde nalézt několik sporných stanovisek. Zaprvé obrazy a ostatky svatých a konsekrovaná hostie jsou Trtíkem položeny do přímé souvislosti se zpodobováním Boha. Že se mohou – zejména z reformací ovlivněného pohledu a za určitých okolností – ocitnout v rozporu s tím, co Trtík označuje jako biblí vyjádřený postulát monoteismu,²² je, jak se domnívám, něco jiného než sdělení, že jsou v rozporu se zákazem zpodobování Boha. Samotná formulace o přísném zákazu zpodobování Boha v biblickém monoteismu zde navíc není nijak doložena.²³ Trtík nepřipouští možnost, že vyjmenované příklady nemusejí být porušením

²² Jak jsem uvedla, ve výkladu 1. přikázání Trtík připouští, že se v něm „uznává jistá jsoucnost jiných bohů“. Pokud tedy jde o „biblický monoteismus“, má zřejmě Trtík na mysli určitý ideál, to, k čemu 1. přikázání míří, případně zde Trtík akcentuje novozákonní část Bible.

²³ Nezpochybňuji oprávněnost tvrzení, že ze Starého zákona vyplývá zákaz toho, co Zdeněk Trtík nazývá zpodobováním Boha. Bylo by však přínosné, kdyby se Trtík opřel o nějaký konkrétní biblický text. Ze samotného textu Ex 20,4 však takto pojatý zákaz snadno nevyčteme. Trtík navíc uvádí v celém pojednání jediný biblický odkaz (Gn 1,27), kde se hovoří o stvoření člověka jako Božího obrazu. Srov. tamtéž, s. 23. Celkově ve Starém zákoně najdeme výroky vztahujících se k nezpodobování (resp. nevytváření model) Hospodina (zřídka explicitně) výrazně méně než celých příběhů týkající se uctívání cizích božstev.

Pokud jde o text 2. přikázání, resp. Ex 20,4, existují překlady, které na rozdíl od *LXX*, *Vulgáty*, *Pešity*, *Luherova překladu*, *Bible krále Jakuba* nebo *Nové Vulgáty*, u nás *Bible kralické*, volí pro svůj překlad znění méně doslovné a upravují původní výrok ve smyslu nezobrazování Boha již v samotném překladu. Z historických překladů jmenujme reformovanou *Curyšskou bibli*, z novějších například německý katolický, zčásti též ekumenický překlad *Einheitsübersetzung*, který byl tvořen zhruba ve stejné době jako *ČEP*. Srov. „Du sollst dir kein Gottesbild machen und keine Darstellung von irgendetwas am Himmel droben, auf der Erde unten oder im Wasser unter der Erde.“ (Ex 20,4) *Die Bibel. Altes und Neues Testament in neuer Einheitsübersetzung. Bd. 1*. Salzburg: Andreas Verlag, 1975, s. 186. Z českých překladů jmenujme překlad Josefa Hegera („*Neuděláš si obraz Boha*“), později *Český ekumenický překlad* („*Nezobrazíš si Boha*“).

„čistého duchovního monoteismu Desatera“,²⁴ jestliže ten, kdo se jimi ve svém srdci zaobírá, zaobírá se jimi s vědomím, že například svatost světce vyvěrá ze svatosti Hospodinovy, a i tak je zásadně jiného druhu. Trtíkovo odmítnutí obrazů svatých zřejmě nevychází až z toho, že se jim někdo klaní, ale primárně z toho, že Trtík svatost světců neuznává, jak vyplývá z citované zmínky o kultu světců z výkladu 1. přikázání. Svatý je jen Hospodin. Obrazy svatých v jeho výkladu zřejmě zastupují zpodobení božstev. Ostatky jako zpodobení božstev si však už představíme hůře. Oba případy jsou však uvedeny nejprve samostatně jako příklad jednání, které je porušením duchovního monoteismu Desatera, ale poté jsou uvedeny pohromadě s živly večeře Páně v odstavci, který končí výrokem, že toto vše je v rozporu s přísným zákazem zpodobování Boha. Vzniká zde tedy nejasnost – jestliže můžeme uvažovat, že v případě obrazů a ostatků světců se jedná v Trtíkově pojetí o zpodobení božstev (v případě ostatků spíše jen teoreticky), jak je tomu se živly večeře Páně? Podobně jako ostatky, ani svátostné živly nejsou snadno představitelné jako zpodobení – ať už Boha, nebo božstev. Pokud bychom tuto možnost prozatím přijali, do které skupiny zpodobení živly zařadíme? Zdeněk Trtík to v textu nerozlišuje, a pokud se máme rozhodnout na základě ostatních souvislostí výkladu, získáme nerozhodný výsledek – živly jsou na jedné straně v rozporu se zákazem zpodobování Boha, ale jako zpodobení Boha jsou těžko představitelné, a zároveň jsou uvedeny společně s obrazy a ostatky, jež na základě výkladu 1. přikázání spíše připomínají zpodobení božstev. Pokud bychom však ztotožnili živly večeře Páně s božstvy, nejsou stále ještě zpodobeními božstev a není jasné, co by jimi bylo. Navíc v celém odstavci končícím výrokem o rozporu tří uvedených příkladů se zákazem zpodobování Boha by nezůstal ani jeden příklad takového zpodobení. Pokud jde o samotný pojem zpodobení, na obrazy světců ho lze použít bez potíží, na ostatky a na

²⁴ Tamtéž, s. 23. Stejně simplifikace se v novější době dopouští například americký sociolog náboženství Rodney Stark, když uvádí, že monoteismus je v podstatě výjimečná záležitost, neboť judaismus, křesťanství i islám znají ještě jiné transcendentní entity.

živly večeře Páně jej snadno uplatnit nelze. Trtík nicméně používá ve stejné souvislosti stejný výraz (nezpodobování) i v Návrhu katechismu a tento výklad projde beze změny i celocírkevní debatou ústící do přijetí *Základů víry*. I zde se bude tento výraz pojit jak s Bohem, tak s božstvy.

3. Návrh katechismu, srovnání s *Výkladem Desatera*

3.1 Pozadí vzniku Návrhu katechismu

Znovu se Zdeněk Trtík vrátil k výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu ČČS,²⁵ který vyšel v roce 1954 v *Náboženské revui* a stal se základem celocírkevních, často vášnivých diskuzí. Ty souvisely především s novým teologickým směřováním 2. generace teologů ČČS představované nejvíce Zdeňkem Trtíkem, Ottou Rutrlem a Jindřichem Mánkem²⁶ a vyvrcholily v roce 1958 přijetím *Návrhu katechismu* ústřední radou pod názvem *Základy víry československé církve*.²⁷ Jako Spisarův nástupce a tehdy již profesor na nově zřízené Husově československé bohoslovecké fakultě byl Zdeněk Trtík pro tento úkol navržen královéhradeckou diecézí, odkud vyšel i samotný popud k vypracování katechismu. Ústřední rada po souhlasném vyjádření ideové rady královéhradecký návrh potvrdila a pověřila Trtíka vypracováním návrhu

²⁵ TRTÍK. Návrh katechismu, s. 227, 228 a 2f58.

²⁶ Mezi Mánkem a Trtíkem existovaly rozdíly v teologických důzřezech, např. v pojetí kříže a spásy, které se projednávaly během práce na *Základech víry* i ve věroučné komisi. Nakonec tam byly začleněny oba přístupy, neboť předním úkolem bylo „uvést *Základy víry* v život“. Srov.: RUTRLE, Otto. O smysl vývoje církve československé. *Náboženská revue*, 1958, 29, s. 188.

Jindřich MÁNEK se také relativně kriticky vyjadřuje k některým aspektům katechismu v článku Poznámky k návrhu katechismu. *Náboženská revue*, 1955, 26, s. 31-37. Nejde však o odmítnutí koncepce katechismu nebo nové linie církevní teologie. V souvislosti s touto studií je zajímavá např. Mánkova kritika tendence systematické teologie vkládat do biblického textu něco, co do něj nevložil autor a co v něm původní čtenáři také nenacházeli. Mánek však tuto tendenci nekonkretizuje příkladem 2. přikázání, nýbrž příkladem o narození z panny. Jako potenciální problém označuje i samotné zadání, podle něhož se katechismus, který chce být tvořen z pozic biblické teologie, musí vztahovat zároveň k existující tradici církve, která se tak dostává prakticky Písmu na roveň (že je tato tradice výrazně poznamenána modernismem, od něhož se chce biblická teologie odklonit, zde Mánek nekomentuje).

²⁷ Do diskuzí byla zapojena oficiálně také fakulta, když Ústřední rada vyzvala všechny katedry k vypracování připomínek. Srov. MÁDR, Adolf. Zamyšlení nad návrhem nového katechismu ČČS. *Náboženská revue*, 1955, 26, příloha *Jednota*, s. 59.

katechismu.²⁸ Při jeho tvorbě byl již Trtík vázán konkrétním zadáním: skloubit a ve směru biblické teologie²⁹ prohloubit dosavadní, ne zcela sourodé a modernismem ovlivněné základní věroučné dokumenty ČČS, tedy Farského Liturgii, Zpěvník, Agendu, Velké vyznání víry a Spisarovo *Učení ČČS*.³⁰

²⁸ Srov. LENC, Vladimír. O nové formulace víry. *Náboženská revue*, 1954, 25, s. 175. Srov. též Předmluva v *Základy víry Československé církve*. Praha: ÚR ČČS, 1958, s. 5.

²⁹ Biblická teologie, charakteristická pro druhou generaci teologů ČČS, kladla důraz na „život z Božího slova“ (K. Heim), jehož médiem je Písmo svaté a obecnství (*koinonia*) církve. Kriticky se vymezovala vůči spekulativní teologii racionálního teismu a psychologizaci náboženské zkušenosti. Srov. KUČERA, Zdeněk. *Hoře a milost. Ke kořenům teologie církve radikálního modernismu*. Brno: L. Marek, 2002, s. 56-62.

³⁰ Srov. Předmluva v *Základy víry* (1958), s. 5.

Zdeněk Trtík byl sám členem této komise, můžeme tudíž přepokládat, že toto zadání bylo také jeho myšlenkou, případně že se s ní alespoň dokázal ztotožnit.

Výstižnou charakteristiku požadavků kladených na nový katechismus podává A. Mádr: „*Sjednotit na pravdě Božího slova všecku dosavadní vyznavačskou, věroučnou a kazatelskou činnost církve, o níž nelze říci, že by byla neroztříštěná právě v porozumění hlavního obsahu křesťanské víry.*“

MÁDR. Zamyšlení nad návrhem nového katechismu ČČS, s. 58.

K bližšímu seznámení s problematikou příčin potřeby nového katechismu a částečně i s odezvou na konkrétní Trtíkův Návrh katechismu lze doporučit dobové *Náboženské revue*, např. František KOVÁŘ. K naší theologické orientaci. *Náboženská revue*, 1954, 25, s. 274-292, články zmíněného Adolfa Mádra, Jindřicha Mánka, Otty Rutrleho nebo přímo Zdeňka Trtíka. Tyto články mají často poměrně naléhavý tón. Snad stojí za zmínku, že na stránkách hlavního theologického periodika ČČS nenacházíme názory opozice, o které se v textech zmíněných obhájců či prosazovatelů katechismu dozvídáme (dílčí kritiku, i tak vcelku ojedinělou, nalezneme v již zmíněném článku Jindřicha MÁNKA Poznámky k návrhu katechismu). Že se jejich záměr nepodařilo dovést do úplně úspěšného konce ani přijetím katechismu jako závazného dokumentu sněmem v roce 1971, vidíme i ze slov samotného Zdeňka Trtíka, který v *Theologické revui* ještě v roce 1980 hovoří kriticky až ostře o „*liberalistických individualistech*“, jichž ani v duchovenském sboru zřejmě dosud nebyla menšina. TRTÍK, Zdeněk. Písmo, církev a individualismus. *Theologická revue*, 1980, 51, s. 103.

3.2 Výklad 1. přikázání

Znění biblického textu použitého k výkladu v Návrhu katechismu je stejné jako ve *Výkladu Desatera*. Výklad je zde stručnější než v případě samostatné publikace. Podobně jako v kapitole o *Výkladu Desatera* i zde je pro lepší orientaci třeba alespoň stručně uvést Trtíkův výklad k 1. přikázání, který rovněž prošel ve srovnání s *Výkladem Desatera* určitou změnou. Jestliže ve *Výkladu Desatera* „*první příkaz, který zde Bůh klade, je požadavek věrnosti člověka Jemu a odvrát od bohů jiných, kteří samozřejmě pravými bohy nejsou*“, přičemž velkou část celého pojednání Trtík věnuje problematice božstev, v Návrhu katechismu ve výkladu 1. přikázání již božstva vůbec nezmiňuje. „*V prvním přikázání nás Pán Bůh oslovuje jako svatý a přikazuje nám, abychom ho jako svatého ctili*“. „*Boží svatost znamená, že Pánu Bohu nemůže být nikdo a nic rovno a proto jen on má být uctíván jako svatý Bůh.*“³¹ Božstva touto formulací nejsou ovšem z dané souvislosti vyloučena, spíše je jakoby rozšířen či zevšeobecněn obsah původního výroku na cokoliv, co by člověk stavěl na roveň Boha. Že by někdo mohl stavět cokoliv dokonce *namísto Boha*, zde obsaženo spíše není. Výkladu můžeme rozumět i tak, že jeho důraz nespočívá na božstvech, ale na Bohu a jeho svatosti. V kontextu výkladu následujícího přikázání je však absence explicitního vyjádření o božstvech trochu překvapivá a nebýt Trtíkova výkladu následujícího přikázání, snadno bychom mohli nabýt dojmu, že se s již jen psychologizujícím pojmem božstva Trtík vypořádal jejich nahrazením současnější formulací. Výklad 2. přikázání však ukazuje, že tomu tak není, ba naopak je v něm negativní role božstev silně zdůrazněna. Protože Trtík chápe 2. přikázání jako rozvinutí a dokončení předchozího,³² je vyjádření z 1. přikázání pravděpodobně třeba rozumět ve víceméně tradičním duchu.

³¹ TRTÍK. *Výklad Desatera*, s. 21, TRTÍK. Návrh katechismu, ČL. 194, 195, s. 228.

³² Předpokládám alespoň, že tento předpoklad z *Výkladu Desatera* platí i zde, ve vlastním textu vyjádřen není, což přičítám spíše jeho formátu, v němž pro podobná vyjádření chybí příslušný prostor.

Každopádně však božstva formulací ve výkladu 1. přikázání ze souvislostí zřejmě vyřazena nejsou.

3.3 Výklad 2. přikázání

Pokud jde o vlastní výklad 2. přikázání v Návrhu katechismu, ani zde nechybí, naopak je spíše svým postavením hned na začátku výkladu v článku o smyslu 2. přikázání zdůrazněno, zapovězení nezpodobování Boha: „*V druhém přikázání nám Pán Bůh zakazuje zhotovovati si zpodobení Boha nebo božstev a klaněti se jim.*“³³ V dalším článku je stručně vyložen pojem modloslužby jako

³³ TRTÍK. Návrh katechismu, čl. 197, s. 228.

Na vztah k proměněné hostii a podobně ke knize a textu Písma by snad bylo možné vztáhnout analogicky rozhodnutí VII. ekumenického koncilu z 13. října 787 – úcta, která se vzdává obrazu, přechází na zobrazovaného. V rozhodnutí se hovoří o svatých, nikoli o božských obrazech. Srov. Definition über die heiligen Bilder. In DENZINGER, Heinrich, HÜNERMANN, Peter. *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum. Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*. 38. Aufl. Freiburg im Breisgau: Herder, 1999, čl. 600-603, s. 276-278.

Jaký typ úcty si k proměněné hostii a k textu a knize Písma Trtík představuje, není zcela jasné. V Návrhu katechismu a posléze i v *Základech víry* se o Písmu hovoří jako o Písmu svatém (to má zřejmě původ v biblické tradici, např. 2Tm 3,15), o hostii se takto nemluví (v NZ se jedná o „chléb“). O svatosti hovoří *Základy víry* v článku 39, avšak tato interpretace by na Písmo byla spíše nepřenosná. O Písmu viz články 83 a 84 *Základů víry*, podle nichž je Písmo svaté skutečností lidskou i božskou, kde lidské je jakýmsi médiem božského. Domnívám se, že něco podobného by bylo lze v duchu Trtíkova pojetí říci nejen o živlech večeře Páně, ale i o Ježíšovi – Ježíš je podle Trtíka člověk, v němž se nám zjevuje a v kom jedná Bůh. Otázka lidství či božství Ježíše podle katechismu ČČS by si však vyžádala samostatný rozbor.

Pokud jde o „prokazování bohopocty“ knize Písma svatého, zde snad Trtík vystupuje proti biblickému fundamentalismu. Srov. TRTÍK, Zdeněk. *Slovo víry*. Praha: Blahoslav, 1963, s. 24-26. Stojí za povšimnutí, že v *Náboženské revui* druhou část Návrhu katechismu těsně předchází článek Mojžíra A. BENEŠE, v němž je uvedeno: „*A jistě není bez významu, že Izrael trvale si zachoval příkaz nezobrazovati si Boha, protože jasně cítil, že Bůh je nezobrazitelný.*“ Boží slovo k církvi. *Náboženská revue*, 1954, 25, s. 258. Zdá se, že myšlenka na přímý Boží zákaz zobrazování jeho samotného v ČČS nebyla neznámá, nicméně Beneš neargumentuje Desaterem, nýbrž tím, že to tak Izrael cítil, a neargumentuje hrozbou pověry a odvratu od Hospodina, ale tím, že Hospodin je nezobrazitelný.

„služba mamonu, prokazování bohoocty obrazům, sochám a ostatkům, žvlům chleba a vína při Večeři Páně i knize Písma svatého“.³⁴

³⁴ TRTÍK. Návrh katechismu, čl. 199, s. 259.

3.4 Srovnání výkladů 2. přikázání ve *Výkladu Desatera* a v *Návrhu katechismu*

3.4.1 Základní srovnání obou výkladů

Při srovnání obou textů – *Výkladu Desatera* a *Návrhu katechismu* – je patrné, že se v pojetí 2. přikázání odlišují (kromě rozsahu zpracování) v některých důzdech – zpodobování božstev a klanění se zpodobeninám je ve *Výkladu Desatera* nejhlubší formou modloslužby (tj. zřejmě nepokrývá celé spektrum jejích možných projevů) a zpodobování Boha je zřejmě jejím křesťanským specifikem. V *Návrhu katechismu* zákaz zpodobení Boha a božstev a klanění se jim tvoří celý výklad. Poněkud odlišná je také charakteristika modly, která je sice v *Návrhu katechismu* pojednána mimo rámeček 2. přikázání,³⁵ ale vzhledem k tematické souvislosti ji zde uvádím. Připomeňme si, že ve *Výkladu Desatera* je modla „člověkem vytvořený a jako bůh uctíváný služebník lidského sobectví a lidské zištnosti. Je to náboženská forma hříchu“. Modloslužba je „směs služby božstvu a služby vlastnímu sobectví. Božstvo je zde více služebníkem než Pánem člověka“. V *Návrhu katechismu* je modla „každá stvořená nebo lidmi učiněná věc hmotná nebo duchovní, které člověk slouží jako Bohu“. Modloslužba je „hřích, který je v druhém přikázání zapovězen.“ Vidíme, že v *Návrhu katechismu* je rejstřík možností toho, co se může stát modlou, rozšířen z toho, co může učinit pouze člověk i na to, co je stvořeno Bohem, řekněme na přírodu. Zajímavější je však srovnání „synchronní“ mezi dvěma články *Návrhu katechismu*: ačkoliv je výčet možných projevů modloslužby v oddíle věnovaném 2. přikázání omezen na několik málo příkladů, ve výkladu pojmu modly je naopak prakticky neomezený. Nabízí se vysvětlení, že příklady z výkladu 2. přikázání jsou právě jenom příklady či nejzávažnější podoby modloslužby, svědčit by pro to mohla jak sama zmíněná definice modly z článku 43, podle níž je modla „každá stvořená nebo lidmi učiněná věc...“ – viz výše, tak

³⁵ Oddíl O Božím slovu a zjevení. Tamtéž, čl. 43, s. 201.

také zmínka z *Výkladu Desatera* o „pojmové modle“³⁶ a částečně snad i otázka, na niž je výčet možností modloslužby odpovědí, která zní: „*Co patří do modloslužby?*“³⁷ Protože zde však není řečeno „*Co například patří do modloslužby*“, případně „*mamon, obrazy, sochy apod. či atd.*“ nebo „*nejzávažnějšími* či *typickými* případy modloslužby jsou...“, je možné se stejně tak domnívat, že se jedná o výčet všech možností modloslužby v křesťanském (církvním) prostředí. Pro tuto možnost by mohla svědčit i poznámka z *Výkladu Desatera*, že modla je „*náboženská forma hříchu*“. Z tohoto pohledu by bylo logické, že převaha příkladů je přímo spojena s náboženským „inventářem“, ale mamon by do tohoto okruhu začlenit dobře nešel, a navíc tato formulace z *Výkladu Desatera* v Návrhu katechismu chybí.³⁸ Každopádně je možné konstatovat, že pokud by čtenář neměl před očima či v paměti zároveň výklad pojmu modla z jiného oddílu textu, nemusel by tuto nejasnost či určitou disproporci možná ani zaznamenat.

Posledním rozdílem, který zde chci alespoň okrajově zmínit, je nepřítomnost sdělení o legendární povaze biblického podání o odevzdání Desatera Mojžíšovi Bohem, které je součástí *Výkladu Desatera*. Může tomu tak být opět proto, že ve specifickém formátu Trtíkova katechismu není pro toto vyjádření vymezený prostor, ostatně na rozdíl od *Výkladu Desatera* zde není uvedena nejen tato, ale ani žádná jiná charakteristika Desatera. Jiným

³⁶ TRTÍK. *Výklad Desatera*, s. 24.

³⁷ Tamtéž, čl. 199, s. 259.

³⁸ Samotný výrok o náboženské formě hříchu by si zasloužil bližší pozornost. Naznačuje-li rozdíl mezi náboženstvím a vírou, byl by problém falešných představ realizovaných v podobě modlářství více záležitostí nesprávné nauky než osobní víry.

Naznačuje-li však tato formulace, že existuje také nenáboženská forma hříchu – což by odpovídalo přítomnosti mamonu ve výčtu možností modloslužby – bylo by zajímavé vědět, zda podle Trtíka to, co nespadá do skupiny náboženských forem hříchu, se ještě dále dělí na kupř. hříchy víry a hříchy zcela sekulární. Taková varianta však podle mého názoru neodpovídá celkovému vyznění Trtíkovy teologie – myslím, že lze tvrdit, že křesťanství nechápal jen jako jednu z vrstev křesťanova života. Mohlo by se tedy jednat o hřích nevěřících, který by celkem logicky v katechismu nebylo nezbytné pojednávat.

důvodem by mohlo být i to, že katechismus je příručka víry a ve *Výkladu Desatera* o předání Desatera Bohem Mojžíšovi Trtík uvádí, že je sice legendární, ale ve víře je to fakt. V Návrhu katechismu proto nemusí být zmínka o legendárnosti vypuštěna z náboženského ohledu či jiných příbuzných důvodů, jako prostě proto, že v rámci katechismu je třeba chápána jako nepodstatná. Trtík se však zároveň v Návrhu katechismu vymezuje vůči některým legendárním prvkům: o prázdném hrobu píše, že je předmětem pozdější víry (čl. 117), o narození z panny, že otcem Ježíše je Josef (čl. 105), a oba příběhy se pak snaží interpretovat podobně – nejde o legendu, nýbrž o zvěst, která je v legendě skryta (čl. 118, 106).

3.4.2 Analýza problémů výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu – zpodobování Boha a božstev

Formulace článků vykládajících 2. přikázání v Návrhu katechismu vyvolávají otázky, z nichž některé jsou nastíněny již v kapitole o *Výkladu Desatera*. Zprv ve vlastních výrocích Ex 20,4 není zákaz zpodobování Boha a božstev přímo vysloven. Neznamená to, že takový výklad není možný, avšak takové pojetí by si zasloužilo bližší vysvětlení. Největší zvláštností je přitom zahrnutí Boha a božstev ve stejné souvislosti do jednoho výroku.³⁹ Připomeňme si, že podle Trtíkova výkladu 1. přikázání ve *Výkladu Desatera* jsou bohové či božstva plody lidské duše, mající nicméně nad člověkem reálnou moc. Jak se vztahuje toto pojetí například k nesprávnému (podle Trtíka zřejmě fundamentalistickému) vnímání knihy Písma, k pověrečnému vnímání živlů večere Páně, k uctívání obrazů světců, ostatků, soch, ke službě mamonu? Na základě Trtíkova vyjádření o křesťanské podobě modloslužby z *Výkladu Desatera* se domnívám, že se zde jedná o slabou nebo nějak pokřivenou, nepravou víru v pravého Boha. V přeneseném smyslu se tak živly večere Páně

³⁹ Podobné spojení dvou výkladových tradic se mi v dostupné literatuře nepodařilo nalézt. Může se jednat o Trtíkův originální výklad.

nebo kniha Písma stávají zřejmě božstvem, ke kterému se člověk upíná místo k Bohu. Podobně by tomu mohlo být s obrazy či ostatky světců. Pokud jde o mamon, jde o typičtějšího, obecně lidského, a tudíž i nadkonfesního „démona“, jak o nich Trtík hovoří v souvislosti s Ježíšem v poušti.⁴⁰ Je ale otázkou, co by bylo zpodobením těchto božstev, jež nesmí člověk vytvářet. Pokud však jsou vyjmenované příklady, kniha Písma, živly večeře Páně, obrazy a ostatky světců již zpodobeninami božstev, co jsou ona božstva? Nebo máme se na to dívat tak, že nějak pokřivená víra v Boha je vlastně vírou v božstva a uctívání ostatků, obrazů a ostatní Trtíkovy příklady jsou výrazem, tj. svého druhu zpodobením, této falešné víry? Pak by se zpodobením božstva zde nemyslel samotný námět zpodobení, jeho objektivní obsah, nýbrž to, co vede k jeho uctívání, v podobě obrazu světce – lidská (falešná) představa, objektivizovaná v nějakém předmětu.

Pokud Trtík používá pojem božstvo tam, kde se jedná o vnitřní lidskou slabost, nikoliv o bytost ontologicky na člověku nezávislou, jakým se ve starověku vytvářely modly (jejichž ekvivalentem jsou zřejmě u Trtíka zpodobeniny⁴¹), pak se jedná podle mého názoru o posun, který má nepochybně svoje oprávnění a vyskytuje se i v soudobé teologii,⁴² ale je otázkou, zda náleží do výkladu Ex 20,4, který v Trtíkově podání akcentuje *nezpodobování* Boha a božstev a *neklanění se těmto zpodobeninám*. Jinak

⁴⁰ TRTÍK. *Výklad Desatera*, s. 21.

⁴¹ Tento zdánlivý detail by si sám zasloužil bližší pozornost. Jsou stély, sošky, zlaté tele apod. skutečně v Izraeli chápány jako zpodobení či zobrazení bohů? Nejedná se podobně jako v přílehlých kulturách Mezopotámie či Egypta spíše o schránky, v kterých božstvo může sídlit, objekty, v nichž je z nějakého důvodu vhodné je uctívat, o symbolické vyjádření toho, jaké vlastnosti jsou bohům připisovány? V akkadských rituálech najdeme dokonce představu, že idol pochází přímo z nebes, v Asýrii a Babylónii bývá inkarnací božstva, čili v podstatě božstvem samotným. Prozkoumání toho, co se přesně rozumí pod hebrejskými pojmy z Ex 20,4 *pesel* a *temuna* v izraelském starověku, respektive jakým pojmem z naší přítomnosti je adekvátně nahradit, není v možnostech tohoto článku, ale domnívám se, že by při výkladu Ex 20,4, resp. 2. přikázání, mělo své místo mít.

⁴² Srov. např. BULTMANN, Rudolf. *Ježíš Kristus a mytologie*. Praha: Oikumené, 1995.

řečeno, pokud nemáme jasnou představu, co je možným zpodobením Boha, co je možným zpodobením božstev, jakým způsobem spolu souvisejí a jakým způsobem souvisejí s výroky předkládaného biblického odkazu, může dojít k oslabení naukového a výukového poslání tohoto oddílu katechismu.

Vycházíme-li tedy ze souvislosti výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu s Trtíkovým výkladem 1. přikázání ve *Výkladu Desatera*, je dostatečně zřetelné, proč se ve výkladu 2. přikázání objevují božstva a *skrze ně* lze domyslet i to, proč se v něm hovoří také o nezpodobování Boha – vzniklo by jen další božstvo. Otázka po důrazu na nezpodobování božstev je rovněž částečně objasněna – pokud zpodobujeme božstva, znamená to, že je uctíváme. Pokud bychom však vycházeli výhradně ze souvislostí samotného Návrhu katechismu, spojení mezi 1. a 2. přikázáním, zdůrazněné explicitně ve *Výkladu Desatera*, se zde poněkud uvolňuje, a božstva ve výkladu Ex 20,4 tak zapůsobí spíše překvapivě. Bez předchozí zmínky o božstvech jako takových a jejich výslovného *úplného* odmítnutí se rovnou přistupuje k odmítnutí jejich zpodobení, a to společně s odmítnutím zpodobení Boha. Výklad 1. přikázání ve *Výkladu Desatera* – žádné jiné bohy nesmíme brát vůbec v potaz, je nutno se od nich zcela odvrátit – působí spíše radikálněji než výklad téhož přikázání v Návrhu katechismu, kde pouze Bohu není nikdo a nic rovno, svaté a nic a nikoho jiného nesmíme uctívat a poslouchat – tato varianta jakoby poskytovala prostor například pro *určitou míru* nebo *určitý způsob* uctívání obrazů a podobně. V tomto ohledu je však Trtík stejně nekompromisní jako ve *Výkladu Desatera* a možná námitka, že i křesťan, který projevuje úctu k ostatkům či obrazům svatých, patrně rozlišuje mezi těmito věcmi a Bohem, zřejmě ani nadále není pro Trtíka nijak relevantní, neboť se rozlišováním různých typů či úrovní uctívání v katechismu nezabývá.

3.4.3 Analýza problémů výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu – modloslužba

Další otázka se týká sledu a souvislosti článků v Trtíkově výkladu 2. přikázání – za logického předpokladu, že čl. 199 s výčtem možných projevů modloslužby rozvíjí čl. 197 s výkladem smyslu 2. přikázání, se zde projevuje určitá nesoudržnost, neboť vyjmenované položky nelze – snad s výjimkou obrazů světců – dobře chápat jako zpodobení Boha ani božstev. Spíše snad za samotná božstva v přeneseném významu, jak je naznačen ve *Výkladu Desatera*. Domnívám se proto, že je možné oprávněně konstatovat, že vztah mezi první částí Trtíkova výkladu 2. přikázání (výkladem Ex 20,4 v čl. 197) a jeho druhou částí, tj. vyložení pojmu modloslužba v čl. 199, je – ať úmyslně či neúmyslně – spíše volný.

3.4.4 Analýza problémů výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu – záměr výkladu

Podobně jako ve *Výkladu Desatera* i zde Trtíkovy formulace v souvislosti s jeho biblickou teologií ovlivněnou dialogickým personalismem budí jednoznačný dojem, že chce vyjádřit odmítnutí tomu, aby se člověk upínal na cokoliv jiného než na Boha. Slovo „zpodobení“ (Boha nebo božstev) z úvodního článku výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu však na druhou stranu takové vysvětlení částečně problematizuje – zatímco v případě nezpodobování Boha je to poměrně jasné, neboť zpodobení Boha je vlastně vytvořením modly, falešného božstva, v případě božstev se tímto výrazem Trtík orientuje až na *důsledek* uctívání něčeho jiného než Boha. Lze si představit uctívání něčeho, co si člověk nezpodobní a neklaní se zpodobenině? Domnívám se, že ano – nakonec uctívání nezpodobného Boha, jehož zpodobenině se tudíž

neklaníme, je toho nejlepším důkazem.⁴³ Ačkoliv Trtík vykládá 2. přikázání tak, že by se klanění se zpodobenině Boha nebo božstev při výkladu modloslužby vlastně neměl vyhnout, definuje modloslužbu jako službu a prokazování bohopocty. Klanění není asi v pravém slova smyslu službou, spíše projevem úcty či podřízenosti. Službu v *Návrhu katechismu* ani v *Základech víry* Trtík nedefinuje. Nedefinuje ani bohopoctu, ale na základě tradičního užívání tohoto pojmu lze usuzovat, že má na mysli právě klanění.⁴⁴ Stejně jako v případě čl. 197 je i v čl. 199 pochopení Trtíkem zamýšleného sdělení ztíženo nevyjasněností použitých pojmů. Domnívám se, že kdyby Trtík slovo zpodobenina nahradil výrazem o něco méně vyjadřujícím prostou materializaci nějaké představy a o něco více vyjadřujícím domněnku, že můžeme vytvořením nějakého prostředku zaručit přítomnost Boha či u Boha něčeho dosáhnout, domnívám se, že by představil možná výstižněji význam, který 2. přikázání zejména v článcích o modloslužbě – alespoň v části týkající se nezpodobování Boha – zřejmě připisuje: odmítnutí představy či pověry, že může existovat nějaký předmětný prostředek spásy.

⁴³ Klanění ve *Výkladu Desatera* ani v *Návrhu katechismu* Trtík nespecifikuje. V *Základech víry* je definováno jako „přiklání srdce“. Můžeme tedy předpokládat, že v *Návrhu katechismu* mohl mít ještě na mysli skutečnou úklonu či proskynezi. Obě varianty „klanění“ se zajisté vzájemně nevyklučují. V této souvislosti (a v souvislosti již zmíněného VII. ekumenického koncilu) může být zajímavé se podívat na rozdělení typů klanění ve *Výkladu Desatera* Jana Husa. Srov. HUS, Jan. *Výklady (Výklad delší na Desatero přikázanie)*. Praha: Academia, 1975, s. 127-128. Hus mimochodem považuje za „nesnesitelný blud“ neuznávat přímělnou úlohu Marie nebo člověčenství Kristova nebo světců. Husovi vadí uctívání „dřevěných obrazů a kamenů“ v případě, kdy věřící žádnou naději necítí, a klanět se obrazům v kostele chodí jen „z jakéhosi zvyku“. Náboženské obrazy mají podle Husa důležitou vzdělávatelnou roli.

⁴⁴ Je možné, že Trtík se mohl v otázce modloslužby částečně inspirovat katolickým katechismem Antonína Podlahy. Ten v čl. 364 definuje i bohopoctu: „Bohu se klaněti jest prokazovati Bohu poctu, která pouze jemu, jakožto nejvyššímu Pánu, přísluší.“ PODLAHA, Antonín. *Výklad velikého katechismu katolického náboženství*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1900, s. 396.

3.4.5 Analýza problémů výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu – příklady modloslužby

Stejně jako ve *Výkladu Desatera* i v Návrhu katechismu narážíme na nejasnost, zda vyjmenované projevy modloslužby jsou Trtíkem chápány jako božstva, nebo jako jejich zpodobeniny, případně zpodobeniny Boha. Vyjmenované příklady zpodobeninami božstev ani Boha spíše nejsou, a také si i zde můžeme představit, že se jim někdo klaní (s výjimkou mamonu) s vědomím Hospodina za horizontem jejich materiální přítomnosti. Ani mamon, vybočující jinak ze skupiny Trtíkem uvedených příkladů svým univerzálním charakterem, není zpodobením božstva, spíše oním božstvem v přeneseném smyslu.⁴⁵ Naznačila jsem, že hlavním motivem Trtíkova výkladu v čl. 199 je

⁴⁵ Obvykle se soudí, že jde o výraz označující materiální bohatství, zejména je-li na něj člověk výrazně orientován. Novotný udává, že slovo mamon pochází od kořene, vyjadřujícího spoléhání na něco, doufání v něco a víru v něco. Mamon tak může zastupovat jak samotnou touhu po majetku, tak snad i lpění na něčem jiném. Novotný dále uvádí, že v Targumu a v Mišně (přímo ve Starém zákoně se slovo nevyskytuje) slovo mamon označuje jmění, cenný hmotný majetek (např. otroka), zisk, zejména nečestný, úplatek soudci nebo svědkovi. Slovo dále přešlo do řečtiny a do latiny Nového zákona. V Novém zákoně je výraz použit i v souvislosti s péčí o tělo a život, shromažďování majetku jako zajišťování života apod. NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník. A-P*. Praha: Kalich - ČBS, 1992, s. 396-397. Řehoř Naziánský o Mamonu hovoří jako o jiném jménu Belzebuba. Zmiňují se o něm Cyprián, Jeroným, Jan Zlatoústý. Petr Lombardský o Mamonu hovoří jako o jménu ďábla. Luther zmiňuje „*mamonu*“ ve výkladu 1. přikázání jako „*nejvšeobecnější modlu na zemi*“. Chápe ji jako „*peníze a majetek*“. LUTHER. *Velký katechismus*, s. 7-9. Kalvín o mamonu ve výkladu 2. přikázání přímo nehovoří, jen se zmíní, že „*na zlaté a stříbrné kříže připínají lakomí lidé mysl a oči mnohem pevněji, nežli na kterékoli Boží slovo.*“ KALVÍN. *Instituce*, s. 38. Mamon byl také zpodobován, a sice jako démon chamtivosti. Snad existovalo syrské božstvo bohatství, které zahrnuje i zdraví, avšak je to domněnka, kterou se dosud nepodařilo prokázat. Souvislost s konkrétním božstvem je však v případě Trtíka nepravděpodobná a běžnému čtenáři katechismu nemusí být snadno přístupný ani případný širší záběr pojmu mamon, byl-li i Trtíkem zamýšlen. Trtík mamon přesně nedefinuje, ale je jedinou nemateriální položkou v jeho výčtu toho, co patří do modloslužby. Pouze u mamonu je pak uvedeno slovo služba, u ostatních je přestoupením prokazování bohopocty. TRTÍK. *Návrh katechismu*, čl. 199, s. 259. Přestože víme, že mamon byl jakožto démon zobrazován, můžeme předpokládat, že Trtíkovi nejde o zobrazení

náboženská pověra, ulpívání na něčem, co sice odkazuje k Hospodinu, ale vzhledem k materializované podobě, k hmotné bezprostřední přítomnosti svádí k tomu, že význam takové „zpodobeniny“ v našich očích roste a začne nakonec Hospodina „zakrývat“.⁴⁶ Pokud snad lze v určitém ohledu takto uvažovat o Písmu – vždyť nám o Bohu nějaký obraz přináší – my ho vytváříme pouze natolik, nakolik čtenář spoluvytváří každé dílo, kterým se zabývá. Pokud bychom se měli zřítí tohoto vytváření „obrazu Boha“, museli bychom se také zřítí (mimo jiné) každého katechismu.⁴⁷ Pokud jde o chléb a víno, ty už za jakoukoliv formu zpodobení Boha považovat spíše nelze. Zde Trtík může narážet na (v CČS odmítnuté) učení o transsubstanciaci, avšak myslím, že můžeme říci, že ani tam, kde je transsubstanciací uznávána, se věřící spíše neklaní primárně chlebu a vínu, nýbrž tělu a krvi Páně, a že ani živly proměněné (byť třeba jen domněle) spíše nejsou chápány jako zpodobení Boha. Domnívám se, že i zde Trtíkovi vadí samotná materializace přítomnosti Krista při večeři Páně, která se může stát příčinou pověry, nebo tak může být chápána sama o sobě – z vysvětlení v pozdějším *Uvedení do Základů víry* vyplývá, že Kristova přítomnost při večeři Páně je ontologická (nikoliv tedy jen psychologická),⁴⁸ ale není svázána s živly, ty jsou spíše symboly, skrze které Kristus do společenství přichází. Ve vlastním katechismu však tato otázka podrobně řešena není.⁴⁹

mamonu a uctívání tohoto zobrazení, zatímco kupříkladu u Písma sv. mu zjevně jde o neuctívání knihy samotné. Trtík (v souladu např. s Mt 6,24) odmítá ve svém výkladu otročení mamonu. Nikoliv však jiným tužbám – touze po úspěchu, erotické vášni, hazardu nebo jiným závislostem – na všechny tyto i na některé další by se však dalo vztáhnout totéž co na mamon. Trtík je však orientován biblicky a v Novém zákoně se v dané souvislosti hovoří o mamonu.

⁴⁶ Takový výklad jasně formuluje Kalvín. KALVÍN. *Institute*, s. 37-38.

⁴⁷ Trtíkem odmítané zbožštění knihy Písma můžeme položit do souvislosti s večeří Páně podle katechismu – podobně jako podle Trtíka přichází skrze proměněný chléb a víno do společenství věřících Ježíš Kristus, aniž se nalézá v živlech chleba a vína, tak přichází skrze text Bible Boží slovo. Nicméně v čl. 99 *Základů víry* sice Trtík pojímá Písmo jako jednu z cest zjevení, večeři Páně zde však v tomto smyslu nezmiňuje.

⁴⁸ TRTÍK, Zdeněk. *Uvedení do Základů víry*. *Theologická revue*, 2004, 75, s. 115-116.

⁴⁹ Srov. *Základy víry* (1958), čl. 330-332.

3.4.6 Analýza problémů výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu – vztah biblického výroku Ex 20, 4 a výkladu o nezpodobování Boha nebo božstev

Pokusme se nyní najít odpověď na otázku, jakou konkrétní cestou Trtík došel k přesvědčení, že se ve výroku přikázání zakazuje zpodobovat Boha nebo božstva. Rozumět můžeme, že se zákaz zpodobování toho, co je ve všech sférách vyjmenovaných v biblickém výroku Ex 20,4 (nebe, země, vody), nakonec konkretizuje v zákazu zpodobování božstev. Když už něco ze světa chce člověk zpodobit s náboženským účelem, je to už zřejmě jeho božstvo, zpodobení následuje dřívější uctívání či zbožnění. Proto lze dojít k výkladu, že se zakazuje nezpodobování božstev. Dále, pokud na božstva „*zavěsíme svoje srdce*“,⁵⁰ jsou vlastně naším Bohem. O třech sférách (nebe, země a vody) vyjmenovaných v přikázání bychom pak již nemuseli příliš přemýšlet. Trtík však hovoří o nezpodobování Boha, nikoliv o nahrazování Boha božstvy či jejich zpodobeními. Ačkoliv zobrazený Bůh se vlastně modlou stává, právě jako jí je božstvo a jeho zpodobení, nejde o dva identické procesy – obojí výtvar je ovšem (falešné) božstvo, nicméně falešné božstvo vzniklé zpodoběním Boha nevzniklo zpodoběním falešných božstev. Rovněž důvod zapovězení zpodobování božstev a Boha je přes jisté shody i poněkud odlišný – Hospodinův vyznavač nesmí uznávat jiného boha v jednom případě, ve druhém nesmí klást mezi sebe a Boha ani jeho vlastní zpodobení (která může být božstvem, ale spíše ne jeho zpodoběním).⁵¹ Božstva jejich uctívač „zpodobňuje“, neboť je to podmínka fungování jejich vzájemného vztahu. Zpodobení Boha je naopak překážkou ve vztahu k němu. Můžeme to vidět i tak, že samotná potřeba

⁵⁰ LUTHER. *Velký katechismus*, s. 7.

⁵¹ Je možné, že představy o Bohu jsou vlastně vytvářením božstva, a tudíž zpodobení této představy by bylo zpodoběním božstva. Trtík ale hovoří o zpodoběním Boha.

takové zpodobeniny již ukazuje na nějaký nedostatek v tomto vztahu.⁵² Nezpodobováním božstva se člověk zříká svého vztahu k božstvu, o němž přece není ani v přikázání přímo řečeno, že neexistuje. Něčeho se musí vzdát. Nezpodobování Hospodina má v tomto ohledu opačný efekt – vztah vyznavače k Bohu se tím očistí, prohloubí, osvobodí od falešných představ. Zároveň je však první okolnost, neohlížení se na cizí božstva, stejně pozitivní ve vztahu k Bohu jako nezobrazování jeho samotného. Mohli bychom ji chápat jako předstupeň k němu. Podobný je výsledek (a zároveň příčina) obojího zapovězeného konání – žádný nebo porušený vztah k Hospodinu. Přes jisté shody je otázka, zda je ideální – pokud již sdílíme Trtíkovo základní stanovisko, že se ve 2. přikázání hovoří o nezpodobování Boha nebo božstev⁵³ – položit je vedle sebe v jedné větě a souvislosti bez dalšího vysvětlení.⁵⁴ Při přečtení stručné Trtíkovy formulace ve výkladu Ex 20,4 nemusejí být všechny souvislosti patrné. I zde nastíněné možnosti vysvětlení některých aspektů Trtíkova výkladu této části

⁵² Můžeme si zde připomenout názor současného biblisty Jiřího Beneše, že Desatero nemá ani tak prohibitivní, jako spíš indikativní charakter. V případě přikázání Nezobrazíš (pokud bychom ho takto překládali a vykládali) by tak přikázání vyznívalo spíše v tom smyslu, že to vyznavač Hospodina nečiní a ani nepotřebuje, než že je mu to zakázáno. Srov. BENEŠ, Jiří. *Desítka: Desatero, aneb, deset slov o Bohu a člověku*. Praha: Návrat domů, 2008, s. 101-106.

⁵³ Mám za to, že v Trtíkově výroku je spojka *nebo* ve slučovacím významu.

⁵⁴ V některých novějších překladech Bible existuje 2. přikázání v podobě výroku o nezobrazování buď Boha, nebo božstev. Vždy je v nich však vyslovena pouze jedna možnost – obraz Boha, obraz bohů, modla a podobně. V historickém pozadí těchto překladů můžeme předpokládat Curyšskou bibli, avšak myšlenka o nezobrazování Boha v souvislosti s Ex 20,4-6 je podstatně starší a sahá před boje o obrazy, v prostředí judaismu i před přelom letopočtu. Všechny tyto překlady poté, co zmíní zákaz zobrazování Boha či bohů nebo vytváření model, uvádějí i větu, která je obsažena v původním hebrejském znění – že se nesmí „zobrazit“ ani nic jiného a klanět se tomu. Trtík však tuto část, alespoň na první pohled, zcela vynechává – svým způsobem je to logické, pokud se klaním nějaké zpodobenině čehokoliv, je to již moje božstvo. Věty německých překladatelů o nezpodobování božstev by se v tomto světle mohly jevit naopak jako přidané, resp. stačilo by zachovat znění, jaké mají kraličtí, nebo zachovat nezpodobování božstev. Analýza důvodů ke konkrétním překladům však dalece přesahuje možnosti tohoto článku a uvádím je spíše jako možnou inspiraci pro další zkoumání.

Návrhu katechismu jsou pouze pokusem, jak textu logicky porozumět, a nikoliv jasně se nabízející a jedinou možnou interpretací.

Pokud bychom se těsněji přidrželi hebrejského textu či kralického překladu, který Trtík při výkladu používá, můžeme se v souvislosti s Trtíkovým výkladem rovněž ptát: je podle Trtíka Bůh v nebi, na zemi a ve vodách, o nichž se v přikázání hovoří? Anebo je výstižnější uvažovat tak, že se nesmí (a ani nelze) zpodobnit Boha podle něčeho z tohoto světa?⁵⁵ Věty o třech sférách světa naznačují, že – pokud výroky hovoří o božstvech – jsou božstva z tohoto světa.⁵⁶ Jak by tomu bylo s Hospodinem? Trtík psal svůj výklad v době, v níž už bylo nebe jako sídlo Boha možné chápat nanejvýš obrazně, což si přirozeně uvědomoval – nebe charakterizuje takto: „*Nebesa jsou skrytá Boží všudypřítomnost, člověku z jeho vlastní moci nepřístupná, plná božího světla a slávy*“.⁵⁷ Nebe zřejmě do jisté míry ztotožňuje s královstvím Božím: „*Království Boží čili nebeské je Boží vláda uskutečňující se ve třech stupních*“.⁵⁸ Tato Trtíkova představa nebe může být v rámci samotného katechismu určitým vodítkem pro pochopení jeho názoru, že se v Ex 20,4 zapovídá zpodobení Boha, aniž by přitom šlo o představu, že Bůh v nebesích „sídlí“ – nebesa jsou zde jakýmsi „aspektem“ či projevem nebo specifickým působením Boha. Otázka, zda by takový výklad postihoval výrok Ex 20,4 o nevytváření „rytin“ toho, co je nahoře

⁵⁵ Takovým směrem míří *Český ekumenický překlad*.

⁵⁶ Bylo by zajímavé analyzovat, co byl v chápání starověkého Izraele svět, co je míněno nebem apod. Taková odbočka přesahuje možnosti a cíl tohoto článku a tuto otázku zde naznačuji jen proto, abych se pokusila objasnit, co má při výkladu 2. přikázání na mysli Zdeněk Trtík, nikoliv co má na mysli hebrejský text Ex 20,4.

⁵⁷ TRTÍK. Návrh katechismu, čl. 233, s. 264. Jde o oddíl *O modlitbě*, v níž Trtík rozebírá modlitbu obecně a Otčenáš zvlášť. Takto charakterizovaná představa o Boží všudypřítomnosti by se dala shrnout do pojmu dimenze.

V čl. 232 je uvedeno, že „*nikdo jiný a nic jiného není pravým Bohem, protože není Otec a protože není v nebesích*“. Zdá se, že všudypřítomnost je pro Trtíka tím rozhodujícím kritériem odlišnosti Boha od bohů, zatímco pro Izrael, a to přímo v Desateru, je tímto kritériem fakt vyvedení Izraele z Egypta.

⁵⁸ TRTÍK. Návrh katechismu, čl. 87, s. 209.

na nebi atd., by vyžadovala poměrně rozsáhlý exkurz či spíše samostatnou studii o pochopení pojmů jako svět, nebe, bohové a Bůh, významu náboženských soch a symbolů atd. ve starověkém Izraeli. Mým záměrem zde však není konfrontovat Trtíkův výklad s původní hebrejskou předlohou, ani zodpovědět důležitou otázku po přístupu k interpretaci starověkého textu přikázání v době časově tak vzdálené od jeho vzniku, jako spíš poukázat na to, že by ve výkladu nemělo chybět naznačení cesty od předlohy k jeho obsahu, zejména pokud se na první pohled od předlohy (zde v podobě Bible kralické) výrazněji odlišuje. V opačném případě může čtenář nabýt dojmu, že je zpracována spíše církevní tradice výkladu výroku přikázání než samotný tento výrok, který je na církevní tradici i předporozumění vykladače z povahy věci nezávislý.

3.4.7 Možné prameny Trtíkova výkladu 2. přikázání

Ze „synchronní“ práce s Návrhem katechismu lze načerpat řadu podnětných a inspirujících myšlenek, ale odpověď na otázku, jak Zdeněk Trtík nejpravděpodobněji dospěl ke svému pochopení Ex 20,4, je nutno hledat i v kontinuitě s určitým proudem církevní tradice – jeho pojetí 2. přikázání není zcela originální, ale zdá se, že určitou linii vykladačské tradice originálně přetvořil. Samotné zadání pro jeho práci vyžadovalo zapracování dosavadní tradice CČS, která však v otázce výkladu přikázání prakticky neexistovala a která byla sice v mnoha ohledech novátorská, ale určité myšlenky nevyhnutelně z historie i současnosti čerpala či se k nim postupně částečně vracela a domnívám se, že jednou z nich byl právě názor Zdeňka Trtíka, že se v 2. přikázání hovoří o nezobrazování Boha.⁵⁹ Pokusme se tedy vysledovat, jaké

⁵⁹ K této myšlence poukazuje skutečnost, že velmi podobným způsobem vykládá toto přikázání v CČS(H) každý, kdo se výkladu po Trtíkovi ujal, aniž tento výklad nějak blíže zdůvodňuje. Nepředpokládám přitom, že je to z důvodu loajality vůči závaznému katechismu, neboť teologie CČS je teologií svobodnou, a navíc tito vykladači nepřejímají Trtíkův výklad zcela, např. o

možnosti inspirace v případě Trtíkova výkladu přicházejí v úvahu. Muselo jít přitom o tradici vůči CČS vnější, neboť jak jsem již zmínila, v době před vznikem Trtíkova katechismu se Desaterem nikdo podrobněji nezabýval.

Je známo, že již judaistická tradice zná výklad Ex 20,4 ve smyslu nezobrazování Boha.⁶⁰ Významné křesťanské překlady jako Vulgáta, Lutherův překlad, Bible krále Jakuba či u nás Bible kralická a další se drží původního znění podle Ex 20,4 a Dt 5,8.⁶¹ Přes určité výjimky lze konstatovat, že katolické výklady se obvykle přidrží základního vyznění textu a obrazy neodmítají, podobně je tomu v pravoslaví. Katolický postoj k Ex 20,4 Trtík zásadně

božstvech nehovoří. Proti této hypotéze může hovořit fakt, že 1. generace teologů CČS takto 2. přikázání nevykládá, avšak 1. generace se vědomě od tradic odděluje, přikázání v podstatě nevykládá vůbec, a navíc katolická církev, z níž 1. generace vzešla, 2. přikázání ve smyslu nezpodobování Boha nevykládala. Srov. KUBÁČ, Vladimír. *Desatero a jeho výklad*. Praha: Blahoslav, 1990, s. 11-12. ŠANDERA, Petr, BUTTA, Tomáš. *Základní texty duchovního života: výklad Vyznání víry, Desatera a Modlitby Páně*. Praha: Církev československá husitská, 2016, s. 77-79. (Šanderův výklad 2. přikázání čerpá svou inspiraci též z LOCHMAN, Jan Milíč. *Desatero: směrovky ke svobodě: nástin etiky pod zorným úhlem Desatera*. Praha: Kalich, 1994, s. 39-47.) Můžeme si připomenout i Medkův katechismus, který však sice Desatero zmiňuje, ale nevykládá. Srov. MEDEK, Rudolf. *Katechismus v duchu církve československé husitské*. Praha: Blahoslav, 1990, s. 66.

Zajímavé v této souvislosti by bylo zjistit, jakým způsobem bylo v době před Trtíkovým katechismem 2. přikázání ústně vykládáno v nejširších vrstvách církve, žádný pramen, jako třeba osobní katechismus některého faráře, který by k tomu mohl něco říci, se mi však dosud najít nepodařilo.

⁶⁰ Srov. např. PRUDKÝ, Martin. Duo loci vel locus duplex unanimis. In BENEŠ, L. (Ed.) *Ministerium Verbi Divini: sborník k 60. narozeninám Pavla Filipiho*. Praha: Kalich, 1996, s. 113-117.

⁶¹ Můžeme v této souvislosti zmínit i dekret Tridentina z 3. prosince 1563, který podrobně definuje uctívání svatých, ostatků a obrazů Krista, Marie atd. Činí zde také rozlišení mezi uctíváním obrazů u pohanů a uctíváním obrazů v církvi – pohané uctívali obraz, křesťané uctívají praobraz, toho, koho obraz zobrazuje. Srov. Dekret über die Anrufung, die Verehrung und die Reliquien der Heiligen und über die heiligen Bilder. In DENZINGER. *Enchiridion symbolorum*, čl. 1823, s. 579-580.

odmítá.⁶² Ačkoliv dílčí inspiraci některými katolickými teology nelze zcela vyloučit, spíše se jedná o určitou shodu nebo podobnost konkrétních postojů než o převzetí zásadních myšlenek Zdeňkem Trtíkem z katolického prostředí.⁶³ Podobně nepravděpodobné je jako Trtíkův zdroj i pravoslaví, s nímž prožila ČČS krátkou epizodu spolupráce.⁶⁴

Reformační, zejména reformovaná tradice naopak odmítání obrazů silně zdůrazňuje a odvozuje je zároveň právě od 2. přikázání. Jak naznačují studie, které v poválečné době Trtík publikoval, nejpravděpodobnější je inspirace teologií reformační, zejména reformovanou.⁶⁵

⁶² Mám na mysli tradiční zobrazování Boha, Ježíše či Boha Otce, avšak katolická církev toto zobrazování za porušení přikázání nepovažuje, a ani obrazy světců či uctívání ostatků nepovažuje za modloslužbu.

Je třeba zde zmínit překlad starozákonních knih Josefa Hegera, který vycházel po částech v letech 1931-1947, jako celek pak 1955-1958. Heger byl sice katolík a nevím, nakolik je pravděpodobné, že by se jím Trtík nechal ve větší míře ovlivnit. Nicméně Heger přeložil Ex 20,4-6 takto: „*Neuděláš si obraz Boha ...*“. Srov. *Písmo svaté Starého Zákona*. Díl I., Knihy dějepisné. Přel. J. Heger. Praha: Česká katolická charita, 1958, s. 181-182.

⁶³ Například zmíněné prvky Podlahova katechismu nebo Hegerův překlad 2. přikázání.

⁶⁴ Je zajímavé, že ačkoliv vůči katolické církvi je Trtík ve *Výkladu Desatera* nekompromisní, o pravoslaví, které rovněž uznává uctívání ostatků a tradici úcty k obrazům má spíše silnější než slabší v porovnání s katolickou církví, se vůbec nezmiňuje. Můžeme zatím tušit i silně protikatolickou atmosféru 50. let v Československu.

Ani v pravoslaví se, stejně jako v katolictví, o modloslužbu při uctívání obrazů nejedná, Podle Gorazdova katechismu z r. 1950 „*Modlářství spočívá v tom, že se lidé místo Bohu klanějí přírodě nebo i věcem rukou lidskou zhotoveným*“. Nicméně „*Uctívání ikon a svatého kříže není modlářstvím, neboť úcta k ikonám a svatému kříži prokazovaná vztahuje se na toho, koho nám ikona nebo kříž připomíná, takže dívající se zbožně na ikonu nebo kříž, povznášíme mysl svou k Bohu a svatým*.“ GORAZD. *Pravoslavný katechismus* [online]. 2. vyd. Praha: ER PC, 1950. [cit. 2017-06-04]. Dostupné z:

http://pravoslavi.cz/katechismus/Gorazdov_pravoslavny_katechismus.pdf, čl. 513, 516, s. 60.

⁶⁵ Pokud jde o Martina Luthera, ve *Velkém katechismu* řeší pojednáváné přikázání (zahrnuje Ex 20,4-6 do 1. přikázání) odlišným způsobem, resp. blízkým jen části Trtíkova výkladu (zejména v kritice modly mamonu). O zobrazování Boha Luther nemluví, jen jednou se zmíní, že modlářství nespočívá pouze v tom, když si člověk vytvoří obraz a vzývá jej, nýbrž i v tom, když se na místo

3.4.8 Vliv evangelické teologie na výklad 2. přikázání Zdeňka Trtíka

V době těsně předcházející práci na katechismu se Trtík zabýval dílem Emila Brunnera, jehož některé myšlenky se v katechismu přímo odrážejí, zejména v oddílech týkajících se ekleziologie. Prvním dílem v pojetí 2. přikázání příbuzným pojetí Zdeňka Trtíka je *Curyšská bible*, v níž se na rozdíl od *Vulgáty* (a také bible Lutherovy) v Ex 20,4 o nezobrazování Boha výslovně hovoří.⁶⁶ Z obecně známých výkladů⁶⁷ reformované tradice se Trtíkův výklad zčásti podobá výkladu v Kalvínově *Instituci*,⁶⁸ ten však vyšel v Československu až v roce 1951 – nelze ovšem vyloučit, že Trtík *Instituci* četl v němčině, v angličtině či v latině, případně její obsah neznal z nějakých pracovních překladů či opisů překladu Jiřího Strejce Zábřežského,⁶⁹ které se s velkou pravděpodobností mohly

k Bohu obrací ke stvořeným věcem. Mezi Lutherovým a Trtíkovým pojetím tedy najdeme i určité shody. Nicméně pro Luthera je největší modloslužbou hledání spásy ve vlastních skutcích.

⁶⁶ Srov. *Curyšská bible*: „Du sollst dir kein Gottesbild machen noch irgendein Abbild von etwas, was oben im Himmel, was unten auf der Erde oder was im Wasser unter der Erde ist.“ Nicméně Luther již ve *Velkém katechismu* při výkladu 1. přikázání (do nějž Ex 20,4 zahrnuje) nezobrazování Boha (nikoliv božstev) okrajově zmíní, přičemž jeho katechismus je starší než curyšský překlad bible. Způsob, jakým to Luther činí, zavdává důvod k předpokladu, že zmiňuje něco běžně známého. Lutherův *Velký katechismus* je z roku 1529, Curyšská bible z roku 1534. LUTHER. *Velký katechismus*, s. 8.

⁶⁷ Jaké bylo nutno v tomto případě hledat spíše než nějaký méně známý spis vzhledem k tomu, že myšlenka na zobrazování Boha nebyla ČČS evidentně cizí. Srov. např. KOVÁŘ. *Malá bible*, s. 390, zmíněný článek A. MÁDRA nebo fakt, že nedošlo k žádné změně mezi Návrhem katechismu a *Základy víry*, pokud jde o přítomnost slov o nezpodobování Boha ve výkladu 2. přikázání. Zároveň si však můžeme všimnout, že argumentace není jednotná.

⁶⁸ Kalvín vykládá 2. přikázání v tomto biblickém znění: *Non facies tibi sculptile, nec similitudinem aliquam eorum quae sunt in coelo sursum, vel in terra deorsum, vel in aquis que in sub terra sunt. non adorabis ea nec coles.* Text se podobá z větší části vulgátnímu znění Deuteronomia, mírně odlišná je pouze tato část: *quae sunt in coelo sursum, vel in terra deorsum, vel in aquis que in sub terra sunt.* Význam je však stejný. Kvůli srovnání s vulgátním textem citováno podle CALVIN, Jean. *Christianae religionis institutio* [online]. Basileae : [T. Platteru & B. Lasium], 1536 [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: <https://archive.org/details/christianaerelig00calv>, s. 53.

⁶⁹ Tento překlad vyšel v letech 1614-1615.

vyskytovat na evangelické fakultě.⁷⁰ Můžeme však, stejně jako na určité shody, poukázat i na to, že jeho argumentace se při podobném výsledku ubírá částečně jinudy než Kalvínova: jestliže Trtík argumentuje proti zpodobování Boha ve *Výkladu Desatera* tím, že to snižuje jeho svatost⁷¹ (proti zpodobování božstev zde není žádný argument uveden), Kalvín odsuzuje každé zobrazení takto: „*Uctívání a klanění přísluší jedinému Bohu*“, a protože Bůh je „*nepostižitelný, netělesný a neviditelný... nesmíme ani snít o tom, že by mohl být vyjádřen nějakou podobou nebo představován jakýmkoliv obrazem, ani nesmíme uctívat modly, jako by byly podobenstvím Božím*“.⁷² Kalvín se také vyjadřuje k námitce, že si nikdo přece nemyslí, že jsou obrazy jakéhokoliv boha skutečným bohem: „*Všichni modláři, ať už židovští nebo pohanští, byli přesvědčeni, že Bůh je takový, jaký jej pojala marnost jejich myslí*“⁷³. „*Nicméně jako Židé se domnívali, že uctívají v takových obrazech věčného Boha, ... tak i pohané si mysleli, že uctívají své, třebaže falešné bohy, o nichž si přece namlouvali, že bydlí v nebi. Přitom nevěřili, že jest jim bůh blízký, neukázal-li se tělesně přítomným. Aby vyhověli této zaslepené touze, udělali si znamení věřice,*

⁷⁰ Do roku 1949 se bohoslovci ČČS připravovali na Husově evangelické fakultě bohoslovecké a Trtík tedy byl s evangelickou literaturou seznámen, neboť zde studoval a v roce 1947 se zde i habilitoval.

Z hlediska datace vydání *Institute* v češtině by byl Kalvín možná přesvědčivější jako možný zdroj pro Zdeňka Trtíka až v případě Návrhu katechismu, ale už ve *Výkladu Desatera* nalezneme Kalvínovi blízké argumenty.

⁷¹ TRTÍK. *Výklad Desatera*, s. 23.

Můžeme si však všimnout, že alespoň některé argumenty, které výše označuji za odlišné u Trtíka, Kalvína a Čapka se v hlubších vrstvách do určité míry setkávají. Tak například můžeme říci, že Trtíkovo „snižování Boha“ souvisí s Kalvínovou nepostižitelností Boha a tudíž nemožností i jen snít o jeho zpodobení, Čapkovo působení materiálních obrazů na smysly místo na ducha zase zaznívá v Kalvínově názoru, že i když si rozumem nemyslíme, že zobrazení je totožné s bohem či Bohem, přesto na něm postupně ulpíváme, což se děje vlastně skrze smysly, jež obraz vnímají a skrze něž si člověk Boha či boha představuje, což zase evokuje Trtíkovo „pojmovou modlu“ atd.

⁷² KALVÍN. *Institute*, s. 37.

⁷³ Tamtéž, s. 37. V textu je zřejmě drobná chyba a mělo by zde stát spíše „jakého jej pojala či jak jej pojala jejich mysl“.

že v nich se bude Bůh vznášet před jejich tělesnýma očima. Avšak když se domnívali, že v těch znameních vidí Boha, také ho v nich uctívali. Konečně jsou k nim cele připoutáni i duchem i očima, stávali se více a více tupými a jako by v obrazech bylo něco božského, začali se jich hroziti a je obdivovati... ať už Židé nebo pohané, je nenazývali bohy, nýbrž jen znameními a obrazy bohů. A přece proroci a všechna Písma jim nepřestávali předhazovat smilnění s dřevem a s kamenem, a to jen pro to, co dělají denně ti, kteří chtějí platiti za křesťany, že totiž tělesně uctívali Boha ve dřevě a v kameni“.⁷⁴ Kalvín tedy hovoří, stejně jako Trtík, také o božstvech, avšak Trtík je v Návrhu katechismu zřejmě neuvádí jako příklad historické situace, nýbrž jako současnou realitu. Zmínka o bozích se dále problematizuje tím, že nehovoří o božstvech samotných, ale o jejich zpodobeninách. Trtíkův argument proti nezpodobování Boha, uvedený ve *Výkladu Desatera*, se v katechismu již neobjevuje, a proti zpodobování božstev není uveden argument v žádném z uvedených z textů. Zákaz zpodobování Boha je zdůvodněn biblickými odkazy. V Návrhu katechismu dosvědčují výklad Lv 19,4, Iz 2,18, Lk 16,13, 1Kor 8,4, Kol 3,5, v *Základech víry* přibily k uvedeným veršům Sd 2,11-12 a Sk 19,24-28 a byl vynechán 1Kor 8,4.⁷⁵ Kalvínem vybrané příklady – Dt 32,18n, Iz 40,18n, Jer2,27, Ez 6,13, Abak 2,18n – svědčí pro záměr doložit zákaz zpodobování Hospodina v souhrnu o něco lépe (byť otázku tohoto způsobu výkladu 2. přikázání neřeší, pouze dokládají odmítavý postoj Boha vůči božstvům a vytváření model). Že Trtík tyto Kalvínovy

⁷⁴ Tamtéž, s. 37. Kalvín směřuje odlišné typy náboženství. Připouští, že ani v jednom z nich věřící nevěří, že materiální zpodobení je totožné s „božstvem“ nebo Bohem, jehož má představovat či zpřítomňovat. Přesto podle Kalvína je tato námitka lichá a vytváření obrazů a jiných zpodobení neospravedlňuje, neboť i když to věřící vědí, stejně postupně na modle ulpí svou myslí a svým srdcem. Pokud už si stvoříme obraz Boha (případně božstva), učiníme si také o něm jistou představu, a o to zřejmě Kalvínovi jde – Boha si nepředstavovat. Snad proto také vzápětí kritizuje i pochopení obrazů s náboženskou tematikou jako prostředku náboženského vzdělání. V tomto bodě se Trtíkův a Kalvínův výklad setkávají – také Trtík kritizuje v oddíle o pojmové modle to, že člověk si vytváří vlastní představu o Bohu, namísto aby se zcela soustředil na zjevení. TRTÍK. *Výkladu Desatera*, s. 24.

⁷⁵ Trtík. Návrh katechismu, čl. 198, *Základy víry*, čl. 244.

příklady nevyužil, může nasvědčovat dvěma věcem – že se Kalvínem neinspiroval nijak těsně či se jím neinspiroval přímo, nýbrž z druhotné literatury či jiných evangelických zdrojů, a případně že necítil potřebu tezi o zákazu zpodobování Boha jako sdělení 2. přikázání dokládat, protože ji považoval za samozřejmou. Většina jím uvedených příkladů je novozákonního původu a hovoří o mamonu apod.

Společné i odlišné prvky s Trtíkovým výkladem můžeme najít rovněž v *Heidelberském katechismu* (1563), jehož (již několikátý) český překlad vyšel v roce 1949.⁷⁶ I zde je položen důraz na nezobrazování Boha.⁷⁷ V *Heidelberském katechismu* se u výkladu 2. přikázání dočteme: „*Bůh ve druhém přikázání chce, abychom ho nijak nezobrazovali*⁷⁸ ... *ani nectili jinak, než nařídil ve svém Slově. ...Výtvarnému umění se věnovati můžeme, avšak Bůh nemůže a nesmí býti naprosto nijakým způsobem zobrazován. Stvořené bytosti mohou býti ovšem zobrazovány. Bůh však zakazuje tvořiti a míti jejich obrazy proto, abychom je uctívali a jemu jimi sloužili.*“ ...⁷⁹ ... *Obrazy nemůžeme v chrámech trpěti ani proto, aby sloužily k poučení lidu, neboť nemáme býti moudřejší než Bůh, který chce, aby jeho křesťanstvo nebylo vyučováno němými modlami, nýbrž živým kázáním jeho Slova.*“⁸⁰ Všimněme si také výkladu modlářství, jež je

⁷⁶ První český překlad vyšel v roce 1783, další v letech 1885, 1896 a 1903.

⁷⁷ Proč se Trtík rozhodl nahradit slovo zobrazování, v dané souvislosti již známé, slovem nezpodobování, nikde nevysvětluje.

⁷⁸ Text Heidelberského katechismu již ve vydání z roku 1563 doplňují odkazy na biblický aparát. Slouží jako výrazná opora výkladu. Původní vydání uvádí pouze kapitoly, pozdější vydání doplňují i verše, popř. doplňují celý biblický text. Na tomto místě jsou citovány: Dt 4,15-16, Iz 40,18, Ř 1,23, Sk 17,29. Srov. *Catechismus Oder Christlicher Vnderricht, wie der in Kirchen vnd Schulen der Churfürstlichen Pfaltz getrieben wirdt* [online]. Heidelberg, 1563 [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/catechismus1563>, s. 67; srov. český překlad: *Heidelberský katechismus to jest křesťanské učení* [online]. Brno: Českobratrské nakladatelství, 1949 [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: <https://www.refo500.com/wp-content/uploads/2017/04/HC-czech.pdf>, čl. 96.

⁷⁹ Tamtéž, čl. 97.

⁸⁰ Tamtéž, čl. 98.

v *Heidelberském katechismu* součástí 1. přikázání. „Člověk se dopouští modlářství, když místo nebo vedle jediného pravého Boha, který se zjevil ve svém Slově, vybájlil nebo má někoho jiného, v němž by skládal svou naději.“⁸¹ Trtíkův výklad modlářství v *Návrhu katechismu i Základech víry* se zdá být heidelberskému pojetí ve svém záměru blízký, ovšem *Heidelberský katechismus* se vyjadřuje obecně, Trtík v několika konkrétních příkladech.

Heidelberský katechismus se od Trtíkova na první pohled nejvíce liší v tom, že hovoří o Bohu, ale nikoliv o božstvech. Nicméně výklad modlářství je výstižným výrazem pro to, co se Trtík zřejmě snaží říci ve svém výkladu Ex 20,4, a „božstva“ v Trtíkově pojetí v něm můžeme tušit, přestože přímo jmenována zde nejsou. Příklady modloslužby, které uvádí Zdeněk Trtík, však nejsou tak těsně spjaté právě s „nadějemi“, o kterých hovoří výklad modlářství *Heidelberského katechismu* – hlavním problémem (kromě případu mamonu), který naznačuje jejich výběr, je spíše falešná představa o povaze vztahu člověka a Boha.⁸²

Trtík mohl znát i *Výklad Desatera* Stanislava Čapka z roku 1929.⁸³ Hned z úvodu kapitoly *Umění a náboženství* můžeme usuzovat, jaké mohlo být i Trtíkovo čtení 2. přikázání – „ty věci“ z kralického překladu Čapek chápe jako

⁸¹ Tamtéž, čl. 95.

⁸² Sklon k mamonu lze nejspíše chápat jako určité neporozumění zásadním životním hodnotám, v dané souvislosti patrně především neporozumění podstatné důležitosti vztahu člověka a Boha, který může přehnané zabývání se majetkem narušovat – například tím, že s bohatstvím roste světská moc a v člověku snadno probouzí pýchu a pocit všemocnosti a nadřazenosti nad zákony a chudšími lidmi. Jinak řečeno jakousi bohorovnost. Ovšem Lutherovi, kterého zmiňují jako možný Trtíkův zdroj inspirace v tom smyslu, že právě mamon označuje ve výkladu 1. přikázání za nejvšeobecnější modlu na zemi, vadí na mamonu něco jiného, a sice že na něm člověk „*ulpívá svým srdcem*“, „*cítí se zabezpečený, je veselý a bezstarostný, jako by seděl uprostřed ráje*.“... a kdo peníze nemá, „*pochybuje a je malomyslný, jako by nevěděl o žádném Bohu*“... „*Mamon rdousí a spoutává přirozenost až po hrob*“. LUTHER. *Velký katechismus*, s. 7.

⁸³ Čapkův výklad – výrazně ovlivněný reformovanou tradicí – lze doporučit každému, kdo se zajímá o průběh rozvoje křesťanského zobrazování náboženských motivů. Srov. ČAPEK, Stanislav. *Výklad desatera*. Praha: Seniorát ČCE, 1929.

věci z tohoto světa pouze v případě „*těch na zemi*“, zatímco ty „*na nebi svrchu*“ a „*u vodách pod zemí*“ chápe jako vrstvy světa duchovního, nebe a peklo.⁸⁴ Toto rozdělení můžeme nahlížet v možné souvislosti s Trtíkovým názorem, že se ve 2. přikázání hovoří o Bohu i božstvech. Čapkův hlavní argument zní, že „*zhmotnělý duchovní svět nepůsobí na ducha, nýbrž toliko na smysly*“.⁸⁵ Rozvádí tak stanovisko reformace, které charakterizuje jako „*přesvědčení, že náboženský život je duchovní a vniterný. Náboženské zážitky nesmějí se zaměřovat se smyslovými dojmy*“.⁸⁶

Jaký konkrétní pramen Trtík použil, případně zda vůbec byla jeho inspirace konkrétní, či obecně evangelická, asi s jistotou nezjistíme. Výše uvedené podobnosti a souvislosti reformované tradice s Trtíkovým výkladem 2. přikázání ve *Výkladu Desatera* však do značné míry objasňují pozadí Trtíkovy volby jedné ze dvou určujících tradic výkladu 2. přikázání – reformovaná tradice nachází silnou oporu pro Trtíkem zavrhané zpodobování Boha v tak závažném starozákonním textu, jakým je Desatero, které je zároveň důležitou součástí křesťanské tradice.

⁸⁴ Je otázkou, zda a jak starověký Izrael rozlišoval svět duchovní a vezdejší.

⁸⁵ ČAPEK. *Vklad Desatera*, s. 36. V závěru příslušné pasáže však Čapek konstatuje, že „*dnešní evangelické církve*“ se na umění dívají s větším pochopením a přiznávají umění možnou pozitivní roli v duchovním životě. Obrazy a sochy s duchovní tematikou však musejí být „*pravdivé*“, „*mravné*“, „*duchovní*“, nesmějí být „*předmětem náboženské úcty*“ atd. ČAPEK. *Výklad Desatera*, s. 39 a 40. Už Kalvín ostatně vybízí umělce, ať „*své obrazy upraví alespoň o něco slušněji*“. KALVÍN. *Institute*, s. 38.

⁸⁶ ČAPEK. *Výklad Desatera*, s. 39.

3.4.9 Návrh alternativního řešení problémů spojených s výkladem 2. přikázání ve smyslu nezpodobování Boha

Jak jsem naznačila výše, domnívám se, že slovo zpodobení způsobuje v Trtíkově výkladu určité potíže.⁸⁷ Pokusme se ho nyní nahradit výrazem, který by snad mohl předpokládaný záměr výkladu postihnout s menšími potížemi. V úvahu přicházejí především dva pojmy, z nichž jeden má užší spojení s Trtíkovi blízkou teologií biblického personalismu (zpředmětnění)⁸⁸ a druhý je zastoupen v liturgii ČČSH (zpřítomnění).⁸⁹ Zkusme si tyto výrazy zakomponovat do 1. části čl. 197 („*zhotovovati si zpodobení Boha*“): Nezpředmětníš si Boha – použitím tohoto pojmu se podle mého názoru kniha Písma, živly večeře Páně i obrazy a ostatky svatých octnou v těsnější blízkosti Trtíkova záměru ve výkladu 2. přikázání.⁹⁰ Chce se jím říci, že si člověk nemá vytvářet objekty s domněle posvátnou hodnotou, neboť žádnou nemají, s Bohem nijak nesouvisejí, a zároveň také to, že nemáme překrývat své představy o Bohu jako „o něm“ s pravou Boží skutečností, kterou Trtík vnímá jako Boží „Ty“.⁹¹ S částí věnovanou božstvům by tento výraz pomohl jen částečně. Víme, co božstvy Trtík myslí (psychologická stvoření s reálnou mocí nad člověkem), a pokud by chápal živly večeře Páně, Písmo, obrazy či ostatky svatých jako „božstva“, nebylo by nadále jasné, co by potom bylo jejich zpředmětněním, pokud však

⁸⁷ Za podobně sporné, v dané souvislosti možná spíše problematičtější, považuji daleko používanější slovo zobrazení.

⁸⁸ Jako příklad vlivu biblického personalismu na *Výklad Desatera* lze poukázat například na pojednání o Božím jménu ve výkladu 1. přikázání.

⁸⁹ Pojem zpřítomnění je součástí liturgie ČČS(H). Zdůrazňuji, že se zde pokouším najít pokud možno výstižnější výraz do Trtíkova výkladu 2. přikázání, při zachování jeho intence jak jí rozumím, nikoliv jeho výklad pozměňovat či navrhnout výklad jiný.

⁹⁰ Ačkoliv večeře Páně má skutečně být zpřítomněním Ježíše Krista v církvi skrze živly chleba a vína, tímto zpřítomněním nejsou tyto živly.

⁹¹ Tyto důrazy spolu s teologií biblického personalismu podrobně rozvinul již ve své habilitační práci. Srov. TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já-ty a křesťanství. Význam osobnosti a osobních vztahů v křesťanství*. Praha: UR ČČS, 1948.

jsou zpodobeninami (Boha nebo božstev), mohli bychom říci, že jsou jejich zpředmětněním, což by v případě zpodobení Boha mělo logický smysl a jasnou souvislost s prvním výrokem výkladu 2. přikázání. Samotná otázka, co tyto příklady jsou, čeho by byly zpředmětněním, se tak ovšem nevyřeší. Pokud ve zmíněných případech vidí Trtík spíše zpodobení Boha, zůstává možnost, že je božstvem (nezpodoběným) alespoň mamon, ale opět není jasné, co by mělo být jeho zpředmětněním, resp. čeho zpředmětněním by mamon byl. Pokud ve vyjmenovaných příkladech Trtík vidí božstva, není nadále o nic jasnější, jaká je možnost zpodobení (zpředmětnění) Boha.

Jako druhá alternativa Trtíkovi „zpodobení“ by mohlo být použito slovo „zpřítomnění“, které by poněkud omezující význam slova zpodobení mohlo částečně uvolnit. Sděluje, že si nemůžeme žádnými svými prostředky zajistit Boží přítomnost. Bez Boží vůle se s ním nesetkáme ani uctíváním knihy Písma, ani klaněním se obrazům, uctíváním ostatků, soch nebo živlů večeře Páně. S božstvy, s mamonem, a hlavně s porozuměním tomu, co jsou v Trtíkově pojetí vyjmenované příklady, zda božstva, zpodobeniny božstev či zpodobeniny Boha, zůstává problém stejný jako v předchozím případě a jako jím podle mého názoru je v Trtíkově výkladu samotném.

3.4.10 Přijetí a odezva Trtíkova výkladu 2. přikázání v CČS

Po nástinu specifičnosti Trtíkova výkladu 2. přikázání jako záповědi zpodobování Boha nebo božstev je namístě zaměřit se i na to, jak byl jeho výklad v době svého vzniku přijat v širší církvi. Nejčtenější biblí tehdy byla Bible kralická, která Ex 20,4 ve smyslu nezobrazování Boha nepřekládá, a tu také Trtík použil jako předlohu pro pojednávané výklady. Jeho výklad proto mohl zapůsobit překvapivě. Podle toho, že ani po čtyřech letech celocírkevních diskuzí nad novým katechismem se formulace výkladu v tomto ohledu nezměnila, se zdá, že buď se Trtíkovi za tu dobu podařilo výklad všem přesvědčivě vysvětlit, nebo již v době, kdy se návrh objevil poprvé

v *Náboženské revui*, byla v církvi souvislost 2. přikázání s nezobrazováním Boha alespoň částečně známa a přijímána, a sice ze zdroje pravděpodobně mimo CČS, neboť 1. generace teologů CČS Desatero nevykládá a k jeho citaci rovněž používá kralické znění.⁹² Svou roli v bezproblémovém přijetí⁹³ Trtíkova výkladu mohlo hrát i to, že v době tvorby katechismu už početně sílila, či již převažovala, druhá generace členů církve, pro které byla CČS většinou církví první, a v záležitosti 2. přikázání nemuseli být orientováni ani katolickou tradicí, která přikázání ve smyslu nezobrazování Boha nevykládá, ale ani žádnou jinou výkladovou linií. Mohlo tak dojít k tomu, že s Trtíkovým pojetím Ex 20,4 se polemika nevedla prostě proto, že nebylo mnoho těch, kteří by se v daném okamžiku měli důvod zamýšlet nad možným posunem Trtíkova výkladu od kralického překladu, ale i katolického, pravoslavného a v menší míře i *Heidelberského* (evangelického) katechismu. V této souvislosti je možné poukázat i na prakticky založenou povahu CČS v jejích prvních desetiletích a prokazatelně menší zájem jejích členů o věrouku v téže době.⁹⁴ Z těchto důvodů se tedy mohlo stát, že v celocírkevní diskuzi nad novým katechismem výklad jednoho z přikázání Desatera vyvolal jen malou pozornost.⁹⁵ Může

⁹² Nejpravděpodobnějším zdrojem by pak mohl být *Heidelberský katechismus* – je Trtíkově výkladu nejbližší a ti členové CČS, kteří se o věroučné záležitosti i v době společensky orientované církve věnovali intenzivněji, mohli *Heidelberský katechismus* vzhledem k jeho častému vydávání znát a tvořit tak určité zázemí pro přijetí Trtíkova výkladu

⁹³ Na bezproblémové přijetí lze usuzovat z toho, že se formulace z Návrhu katechismu změnily jen málo a změny mají spíše zpřesňující či vysvětlující charakter. Stěžejní formulace o nezpodobování Boha nebo božstev zůstala beze změny.

⁹⁴ V této souvislosti může být ilustrativní samotné srovnání rozsahu českého katechismu katolické církve Antonína Podlahy (645 s.) s útlou brožurou Farského a Kalouse (26 s.). Je pravda, že Podlahův katechismus byl starší a doba vzniku nepochybně ovlivňuje i podobu katechismu, ale užíván byl stále.

⁹⁵ Připomeňme si, že Desatero, ačkoliv je tak výrazně známou a do značné míry konstitutivní součástí křesťanství, a také součástí snad všech křesťanských věrouk včetně věrouky CČS(H), až do vzniku katechismu Zdeňka Trtíka se jím zde nikdo nezabýval. Je proto možné, a vzhledem k charakteru celocírkevních diskuzí, jak se o něm zmiňuji dále dokonce pravděpodobné, že ani v době těchto diskuzí nad novým katechismem nebylo pojetí Desatera v centru větší pozornosti.

působit jako protimluv, jestliže uvádím, že se věřící CČS spíše méně zajímali o věrouku než o praxi, a přitom čtyři roky vášnivě debatovali nad novým katechismem. Nicméně debaty se vedly především mezi teology a faráři a zvýšení zájmu o teologii (snad) i v širším, celocírkevním měřítku bylo založeno až změněným postavením CČS během 2. světové války a v poúnorové společnosti. Vášnivé diskuze, o kterých se v souvislosti s celocírkevními debatami nad novým katechismem hovoří v *Náboženské revui*, probíhaly zejména mezi příznivci původní liberální linie, pro něž spiritualita církve nebyla podstatnou věcí, a příznivci nového směru biblické teologie, kteří pozvolným obnovováním zájmu o dogmata a věrouku vůbec, tedy prohloubením spirituality, chtěli tuto situaci, nepříznivou původnímu charakteru církve, nějakým způsobem řešit.⁹⁶

Postoj k Desateru jako k svým způsobem překonanému stadiu duchovního vývoje, posunutému do vyšší úrovně Ježíšem Kristem a jeho dvojitým přikázáním lásky, mohl v myšlení církve za třicet let svého působení zapustit pevné kořeny.

⁹⁶ Spolková a jiná praktická činnost, na které byla církev do značné míry založena, byla omezována, deformována až znemožněna a těžiště církve se muselo přenést jinam – do kostela a k teologii. Bylo nutné najít nový smysl církve v takových okolnostech. Srov. VOGEL, Jiří. Služba laiků v CČSH – projekt. *Theologická revue*, 2015, 86, s. 46-53; Perspektivy a poslání církve v současné společnosti. *Theologická revue*, 2015, 86, s. 36-45; Struktura identity CČSH. *Theologická revue*, 2015, 86, s. 389-396 apod.

4. Základy víry – úpravy Návrhu katechismu.

4.1 Srovnání výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu a v *Základech víry* – výrok o nezpodobování Boha a božstev

Mezi *Návrhem katechismu* a *Základy víry* najdeme, pokud jde o 2. přikázání, dva hlavní rozdíly. První odlišností je rozšíření úvodního článku výkladu o smyslu 2. přikázání. V *Základech víry* zní takto: „*V druhém přikázání nám Pán Bůh zakazuje zhotovovati si zpodobení Boha nebo božstev a klaněti se jim, to jest přikláněti svá srdce k falešným bohům, které si hříšná touha a fantazie vytváří z bytostí a věcí tohoto světa.*“⁹⁷ Formulace převzatá z Návrhu katechismu je tedy rozšířena o vysvětlení toho, co je klanění. Rozšíření však kromě určitého vyjasnění formulace z Návrhu katechismu přineslo také vlastní nejistotu: božstva jistě ani podle Trtíka, který je chápe jako plody lidské duše, nevznikají až zpodobením a každopádně jsou falešná, neboť jsou to božstva.⁹⁸

⁹⁷ *Základy víry* (1958), čl. 243.

⁹⁸ Rozšíření textu v *Základech víry* nemusí být přímým dílem Zdeňka Trtíka – jak jsem zmínila, *Základy víry* staví na Návrhu katechismu, který prošel celocírkevní diskuzí.

4.2 Srovnání výkladu 2. přikázání v Návrhu katechismu a v *Základech víry* – biblický aparát

Druhou změnou *Základů víry* oproti Návrhu katechismu je úprava v biblickém aparátu – zaprvé je zde uvedeno celé znění textu 2. přikázání podle Bible kralické (v Návrhu katechismu je uveden pouze Ex 20,4). Výklad se však drží ve stejných mezích jako v Návrhu katechismu. Dále v Návrhu katechismu mají pro Trtíkův výklad svědčit odkazy na biblické verše Lv 19,4, Iz 2,18, Lk 16,13, 1Kor 8,4, Kol 3,5, v *Základech víry* přibyly Sd 2,11-12 a Sk 19,24-28 a byly vynechány verše 1Kor 8,4. K zákazu zpodobování Boha směřují nejvíce první dva (starozákonní) úryvky (podle řazení z Návrhu katechismu), i když v tomto smyslu zcela konkrétní nejsou.⁹⁹ V revidovaných *Základech víry*, které můžeme nalézt i v elektronické podobě na stránkách CČSH,¹⁰⁰ je výklad především doplněn jiným biblickým textem než v Trtíkově *Výkladu Desatera*, v Návrhu katechismu i ve všech předchozích vydáních *Základů víry*. Uvedme si jeho znění. Nejprve zkrácenou verzi pro vyjmenování Desatera v úvodu kapitoly: „*Nezobrazíš si Boha zpodobením ničeho. Nebudeš se ničemu takovému klanět ani tomu sloužit.*“¹⁰¹ Celé znění, umístěné před vlastním výkladem, zní takto: *Nezobrazíš si Boha zpodobením ničeho, co je nahoře na nebi, dole na zemi nebo ve vodách pod zemí. Nebudeš se ničemu takovému klanět ani tomu sloužit. Já jsem Hospodin, tvůj Bůh, Bůh žárlivě milující. Stíhám vinu otců na synech do*

⁹⁹ Můžeme zde upozornit na některá další starozákonní místa, která pro zákaz zpodobování Boha svědčí, např. Iz 40,18-20, Dt 12,4, Ex 20,23, Dt 27,15, příběh z Ex 31 o vytvoření zlatého telete aj. Řada starozákonních zmínek o modlách se jasně týká cizích božstev, pokud jde o Hospodina, můžeme často spíše dovodit, že se to týká i zpodobení Hospodina.

¹⁰⁰ Vlastní obsah výkladu 2. přikázání není v revidovaných *Základech víry* nijak změněn, revize se týká pouze biblického aparátu a biblických veršů obsažených v některých článcích. *Základy víry Církve československé husitské se stručným komentářem*. Praha: CČSH – Blahoslav, 2014. 182 s. ISBN 978-80-7000-106-6. Dostupné též z: http://www.ccsch.cz/dokumenty/2105-zakl_viry_web.pdf

¹⁰¹ *Základy víry* (2014), čl. 237, s. 106.

*třetího i čtvrtého pokolení těch, kteří mě nenávidí, ale prokazují milosrdenství tisícům pokolení těch, kteří mě milují a má přikázání zachovávají“ (Ex 20,4-6).*¹⁰² Ačkoliv zdroj použitého překladu Bible zde není uveden, můžeme v něm rozpoznat *Český ekumenický překlad*. Vysvětlení změny najdeme v *Theologické revui* z roku 1980, kde Zdeněk Sázava uvádí oficiální stanovisko CČSH: zatímco pro odborné účely je nadále nutné držet se hebrejského originálu, pro články a studie popularizující teologii má být používán ČEP. Uvádí jej přímo jako překlad závazný, a to i pro biblické hodiny. Sázava však zároveň předjímá budoucí revize ČEPu a dodává, že nadále mají být *Základy víry* doplňovány aktualizovaným překladem.¹⁰³ Příslušné pasáže pak podle Sázavy mají být uváděny vždy obě – text, který vykládal Zdeněk Trtík, a souběžně verze ČEPu. To však na stránkách církve dodrženo není, a ani uvedená verze ČEPu není aktuální.¹⁰⁴

¹⁰² *Základy víry* (2014), čl. 242, s. 108.

¹⁰³ SÁZAVA, Zdeněk. K otázce závaznosti biblického překladu. *Theologická revue*, 1980, 51, s. 65 a 66.

Na 3. zasedání VII. sněmu v roce 1994 byla schválena tato revize biblického textu.

¹⁰⁴ Například v revizi ČEPu z roku 2015 najdeme tyto změny: „Neuděláš si sochu, ani jiné zpodobení *Hospodina* ničím, co je nahoře na nebi, dole na zemi, nebo ve vodách pod zemí. ...“. Z jakého vydání pochází překlad použitý v e-podobě *Základů víry*, není zcela snadné konstatovat. Od prvního vydání v roce 1979 vyšlo několik revizí, které jsou však totožné, pokud jde o 2. přikázání. Jisté však je, že jde o vydání před rokem 2015.

Problematikou překladu tohoto místa v ČEPu se zde nelze podrobněji zabývat, můžeme si však uvést, že prodělal také určité změny. Od samého začátku je však v 2. přikázání „Nezobrazíš si Boha“, přičemž slovo Bůh je v kurzívě, což naznačuje, že v originálním znění toto slovo není. Ve zkrácené verzi přikázání v *Základech víry* není použita kurzíva nikde, před vlastním výkladem je přikázání v kurzívě celé, což nepředstavuje úpravu ČEPu, ale tvůrců finální podoby *Základů víry* (tištěné i elektronické).

Text *Základů víry* vyšel několikrát – v roce 1958 a 1975 vyšel s překladem *Kralické bible*, a to s celým zněním přikázání v biblickém aparátu. V roce 1983 vyšel ve zkrácené verzi bez biblického aparátu, stále pouze s kralickým překladem, ačkoliv Sázava hovoří o nutnosti používat ČEP již v roce 1980. Podobná verze *Základů víry* – s kralickým překladem a bez biblického aparátu – byla na webu církve až do roku 2014. V roce 1994 byly na 3. zasedání VII. sněmu *Základy víry* novelizovány a na 6. zasedání VIII. sněmu byly opatřeny Stručným komentářem – tato úprava vyšla tiskem až roku 2014 a již obsahuje pouze *Český ekumenický překlad*. Tato verze je také

Zanedbání Sázkova doporučení uvádět vždy oba biblické překlady přitom není bez významu i proto, že teprve při srovnání obou si lépe uvědomíme určitou zvláštnost – nemohli bychom být příliš překvapeni, kdyby Trtíkův výklad, vycházející z překladu kralického, zcela nekorespondoval s obsahem přikázání podle ČEPu, jehož překlad 2. přikázání, resp. Ex 20,4 se od kralického výrazně odlišuje. Překvapivější však je, nakolik s ním ve skutečnosti koresponduje – na první pohled dokonce více než se zněním kralickým. Z hlediska časové posloupnosti je ovšem vyloučeno, aby Zdeněk Trtík vycházel z ČEPu, je proto pravděpodobné, že jak Zdeněk Trtík, tak překladatelé ČEPu, vycházejí ze stejné vykladačské a někdy i překladatelské tradice.

umístěna od roku 2015 do současnosti na webu CČSH. Úprava 2. přikázání provedená v ČEPu z roku 2015 však do aktualizovaných *Základů víry* zanesena není. Srov. *Základy víry církve československé husitské*. Praha: ÚR CČSH, 1975. *Základy víry církve československé husitské*. In *Usnesení VI. řádného sněmu Církve československé husitské*. Praha: ÚR CČSH, 1983.

4.3 Srovnání výkladu pojmu modla v Návrhu katechismu a v *Základech víry* – analýza výkladu

Třetí rozdíl najdeme v pojednání o modlách – byť z hlediska formální struktury katechismu nadále stojí stranou vlastního výkladu 2. přikázání, k tématu i zde jasně patří. Připomeňme si nejprve definici modly z Návrhu katechismu: „*Modla je každá stvořená nebo lidmi učiněná věc hmotná nebo duchovní, které člověk slouží jako Bohu.*“¹⁰⁵ V *Základech víry* je znění mírně upraveno: „*Modla je každé stvoření nebo lidmi učiněná věc hmotná nebo duchovní, slouží-li jim člověk jako Bohu.*“¹⁰⁶ Všimněme si znovu zúžení možností, co je modlářství, v článcích vysvětlujících 2. přikázání – zatímco modla podle článku 68 *Základů víry* je vše stvořené či vytvořené, čemu by člověk sloužil jako Bohu, do modloslužby podle článku 245 nadále patří služba mamonu, prokazování bohopocty obrazům, sochám a ostatkům, živilům chleba a vína při večeři Páně i knize Písma svatého. Stejně jako v Návrhu katechismu ani zde nelze s jistotou říci, zda se jedná o výčet některých případů

¹⁰⁵ TRTÍK. Návrh katechismu, čl. 43, s. 201.

Je možné, že se při definování modlářství Trtík částečně inspiroval (podobně jako u výše zmíněné bohopocty) v katolické církvi. „*Modlářstvím se prohřešuje, kdo nějaké věci stvořené božskou poctou prokazuje.*“ Srov. PODLAHA. *Výklad velikého katechismu katolického náboženství*, čl. 366, s. 378. Pokud připustíme, že se Trtík mohl inspirovat katolickým Podlahovým katechismem, mohli bychom dovodit, že i jeho pojem bohopocta znamená klanění. Klanění však Trtík v *Základech víry* (čl. 243) definuje jako přiklání srdce.

¹⁰⁶ *Základy víry* (2014), čl. 68, s. 40.

Můžeme si všimnout určitého nesouladu mezi čl. 243 *Základů víry* na jedné straně (1. část výkladu 2. přikázání) a čl. 244 a 245 (pokračování výkladu 2. přikázání) na straně druhé. Články 244 a 245 odpovídají kralickému překladu. Definice modly v čl. 68 rovněž odpovídá duchu kralického překladu.

Úprava definice modly problém první verze mírní v tom smyslu, že umožňuje lépe zahrnout mezi objekty neblahého zbožňování například vůdce diktátorských režimů, případně třeba filmových hvězd apod., neboť nejsou „věcmi“.

modloslužby, těch, které jsou pro křesťanské církve zvlášť charakteristické, anebo o výčet možností všech.

Otázkou, u které je rovněž třeba se zastavit, také je, co podle Trtíka znamená sloužit modle jako Bohu. Mohlo by se jednat opět o obrazné vyjádření – Boha má věřící milovat celým svým srdcem a myslí, zatímco modlář se oddává takto plně něčemu jinému. Vše, co má konat podle vůle Boha, koná pro svůj svévolně zvolený cíl. Odpovídá to však tomu, co se odehrává při uctívání ostatků nebo obrazu světce či knihy a textu Písma, které i jakožto předměty úcty mají tuto úctu právě jen skrze to, že ukazují k Bohu? Navíc služba Bohu se odehrává v pomyslném prostoru mezi pokáním, modlitbou, liturgií, a službou bližnímu, na niž je v církvích křesťanských, a také v ČČS, kladen velký důraz. Takovou službu si lze v souvislosti s modlami obtížně představit v praxi. Pokud jde o mamon, je situace opět odlišná; dobře do dané formulace zapadá v tom smyslu, že mamonu je člověk vnitřně oddán. Nejde však o zpodobení ani pomyslného, ani skutečného božstva, a sloužit jako Bohu v tradičním smyslu slova mamonu také nelze. Při pečlivém srovnání článku 68 a článku 245 navíc zjistíme, že v článku 68, kde Trtík definuje modloslužbu, hovoří o službě jako Bohu, zatímco v článku 245, u výčtu možností modloslužby, hovoří pouze o službě mamonu (snad implicitně rovněž jako Bohu), a u obrazů a ostatků světců, knize Písma a živilů večeře Páně hovoří o prokazování bohopocty. V článku 246, kde se podrobněji zabývá příkladem knihy a textu Písma, hovoří o považování knihy a textu Písma za „božské.“¹⁰⁷ Znovu zde tedy narážíme na problém volnějšího nakládání s pojmy a souvislostmi, které sice nebrání čtenáři v orientačním porozumění výkladu, ale při snaze o jeho přesnější pochopení už určité potíže působí.

¹⁰⁷ *Základy víry* (2014), čl. 246, s. 109.

5. Otázka možných důsledků Trtíkova výkladu 2. přikázání v náboženské praxi

Na základě všech tří uvedených výkladů 2. přikázání Zdeňka Trtíka, *Výkladu Desatera*, Návrhu katechismu a *Základů víry*, si kladu otázku po interpretaci tohoto přikázání ve smyslu nezpodobování Boha nebo božstev ve dvou rovinách, týkajících se možných důsledků této interpretace pro (náboženskou) praxi: zaprvé, co je podle Zdeňka Trtíka vlastně zapovězeným zpodobením Boha, kterému je možné, a proto zapovězené se klanět, sloužit mu, prokazovat bohopoctu? Nejbližším příkladem by patrně byl krucifix, tedy zpodobení Ježíše Krista na kříži, neboť si lze představit, že před ním věřící poklekne, modlí se apod. V Trtíkově výčtu možností modloslužby (čl. 245 *Základů víry*) však tuto možnost nenajdeme. Mohlo by tomu tak být proto, že si Trtík uvědomoval, že se věřící neklaní soše, ale Ježíši Kristu. Tato možnost je však málo pravděpodobná vzhledem k tomu, jakou argumentaci proti obrazům používá ve *Výkladu Desatera*.¹⁰⁸ Ve *Výkladu Desatera* také Trtík odsuzuje úctu k obrazům, aniž přesně vysvětluje, co úctou míní. Jak jsem již naznačila, domnívám se, že primárně mu vadí víra v nadpřirozenou moc a roli světců a kategorie světců vůbec. Svatý je Hospodin. Navíc pokud jde o Ježíše, Trtík sice opouští způsob, jímž o něm uvažovala zakladatelská generace teologů ČČS v čele s Karlem Farským a Aloisem Spisarem, ale jeho cesta nevedla ani zpět k tradičním dogmatům.¹⁰⁹ Hovoří zejména o Ježíšově osobě a jedinečných vztazích, které zakládá. Ježíš je centrem zjevení a přetváření člověka k Božímu

¹⁰⁸ TRTÍK. *Výklad Desatera*, s. 22-23.

¹⁰⁹ Řecká dogmata Trtík do jisté míry oceňoval, ale některé jejich prvky považoval za zpředměťňování biblické zvěsti. Nejlepší způsob podání biblické zvěsti byl pro něj biblický narativ. Nový zákon nedefinuje, kdo přesně je Ježíš, jeho božství nebo lidství, nedefinuje Trojici a vztahy v ní; vypráví příběh, děj. Srov. např. TRTÍK. *Vztah já-ty a křesťanství*, s. 10, 131-143.

obrazu.¹¹⁰ Podle *Výkladu Desatera* je Ježíš jediným pravým Božím obrazem.¹¹¹ Nezpodobování Boha se tak Ježíše zřejmě netýká, světcem není, není ovšem ani božstvem. Pokud vycházíme z Trtíkova výkladu Ex 20,4, nenajdeme v něm tedy pro Ježíšova zpodobení prostor. Ani ve *Výkladu Desatera*, kde je výklad podrobnější a delší než v katechismu, nehovoří Trtík o obrazech zcela konkrétně, nicméně spíše hovoří o obrazech svatých než o obrazech Boha.¹¹²

¹¹⁰ Tamtéž, s. 139.

¹¹¹ TRTÍK. *Výklad Desatera*, s. 23-24. Otázka pochopení Ježíšovy osoby v CČS(H) by si jistě zasloužila podrobnější pozornost. Trtík tuto otázku otevírá zejména ve svých raných spisech. Vyrovnává se s tradičními christologickými naukami i s teologií první generace CČS z perspektivy teologie biblického personalismu. Je to patrné např. na jeho výkladu Velkého vyznání víry CČS, který vychází jen několik měsíců před vydáním *Výkladu Desatera*. Velké vyznání víry, psané v modernistickém duchu (autorem byl biskup Josef Rostislav Stejskal), bylo zčásti ovlivněné Nicejsko-konstantinopolským vyznáním, ale byla vynechána slova „Bůh z Boha“, a „pravý Bůh z pravého Boha“ a nahrazena „Životem ze Života“, není zde nic o sestoupení z nebe nebo jedné podstatě s Otcem. Trtík vnímal toto spojení starocírkevní tradice a moderní teologické reflexe pozitivně. Termíny zpředměňujícího řeckého myšlení jsou nahrazeny dynamickými biblickými výrazy. Srov. TRTÍK, Zdeněk; RUTRLE, Otto. *Vyznání víry*. Praha: Blahoslav, 1949.

Můžeme si v této souvislosti také připomenout, že CČS(H) se vstupem do Světové rady církví v roce 1964 nezměnila nic ani v katechismu, ani ve Vyznání, přestože se musela – podmínka vstupu – přihlásit k trojičnímu učení vyjádřenému tradičními krédy (Ap a NC).

Otázkami trojičního a christologického dogmatu a jejich dopadu na teologii CČS(H) se věnoval zejména Zdeněk Kučera. Z řady studií zmíním alespoň jeho habilitační práci: KUČERA, Zdeněk. *Trojiční teologie. Základ teologie ve zjevení*. Brno: L. Marek, 2002. Kučera doplňuje soteriologické důrazy v christologii (v *Základech víry* v čl. 121-124) o ontologické zdůvodnění: důležité není jen to, že Ježíš nás jako náš Pán oslovuje, odpouští nám viny a „vytrhuje nás z hříchu a věčné smrti“, ale i poměr mezi transcendentním Bohem a dějinným Kristem. V tomto duchu oceňuje i závěry ekumenických koncilů a snaží se je nově promýšlet. Srov. Tamtéž, s. 113-116. Srov. též KUČERA, Zdeněk. *Zarůst do kmene. Teologické a etické úvahy naší doby pro duchovní a sociální pracovníky*. Chomutov: L. Marek, 2013, s. 15-38. Kučera neřeší problém lidství, božství nebo boholidství; vztah mezi Otcem a Synem je zahalen tajemstvím. Snaha přesně definovat, kde začíná Ježíšovo lidství a kde božství, je podle Kučery kritický bod reflexe chalcedonského dogmatu. Srov. např. KUČERA. *Trojiční teologie*, s. 142-152.

¹¹² V katolické víře existuje pojem „svatý obraz“, podobně i pravosláví uctívá nejen předobrazy, nýbrž i sám obraz. Obě církve se obvykle odvolávají na VII. ekumenický koncil a jím stanovený

V čl. 245 *Základů víry*, který z formálního hlediska budí dojem, že bude úvodní čl. 243 rozvíjet, nenajdeme už, stejně jako v Návrhu katechismu, k nezpodobování Boha žádné další vysvětlení, přičemž uvedené příklady nejsou jako zpodobeniny Boha dobře představitelné.¹¹³ Není proto zcela jasné, jak se vlastně lze dopustit překročení přikázání zpodobením Boha a klaněním se mu.¹¹⁴ Vzhledem k tomu se může zdát důraz na nezpodobování Boha na tomto místě katechismu neodůvodněné. Zmínila jsem již možnost, že se Trtík snažil vyjádřit, že si nemáme Boha snažit zpřítomňovat či zpředmětňovat. Pokud je tato domněnka správná, je možné, že Trtíkovo úsilí vnést do teologie CČS nejen biblickou teologii, ale i přístup biblického personalismu – jeho kniha *Vztah já-Ty a křesťanství* vyšla krátce před *Výkladem Desatera* – bylo možná příliš čerstvé a volil proto zažitější formulace, i když známější nezobrazování nahradil

rozdíl mezi uctíváním obrazu a adorací jeho předobrazu. Trtík takové nuance nerozlišuje, a ani blíže nespecifikuje, co myslí službou a bohopoctou, které člověk zpodobeninám nemá prokazovat.

Připomeňme si zde ve stručnosti již výše zmíněný stěžejní dokument pro postoj katolické církve k obrazům s náboženskou tematikou, který vzešel ze 7. sezení VII. ekumenického koncilu 13. října 787. Zde je vyjmenováno, co nebo koho je možné uctívat: životodárný kříž, obrazy Pána, Boha a Spasitele Ježíše Krista, neposkrvněné Panny svaté Bohorodice, andělů, svatých. V následujícím odstavci se píše: „*Čím častěji se nahlíží zobrazovaná podoba, tím více jsou ti, kteří ji pozorují, vedeni ke vzpomínce na praobraz a k touze po něm, k přinášení polibků a modliteb úcty. Nenáleží jim však skutečné uctívání (latreian), ve smyslu víry v ně, neboť to náleží jen Boží přirozenosti (theia fysei)...*“ Dále se ještě připomíná, že ten, kdo se modlí k obrazu, modlí se k tomu, koho obraz zobrazuje. Srov. Definition über die heiligen Bilder. In DENZINGER. *Enchiridion symbolorum*, čl. 600-601, s. 276-277.

¹¹³ Je možné, že se Trtík snažil sdělit, že si nemáme Boha zpředmětňovat, ale jeho úsilí vnést do teologie CČS personalistický přístup bylo možná příliš čerstvé? (*Vztah já-ty a křesťanství* napsal krátce před *Výkladem Desatera*). Zobrazováním, resp. zpředmětňováním, se podle biblického personalismu stává z osoby věc. V tomto smyslu lze najít prvek personalismu jak v Trtíkově přesvědčení, že zobrazování Boha snižuje jeho svatost, tak je personalistická idea určitým pojítkem s Kalvínem, který formulaci o snižování Boha sice nepoužívá, ale argumentuje proti zobrazování tím, že Bůh je nepostižitelný. KALVÍN. *Instituce*, s. 37.

¹¹⁴ Což může být více než jen teoretický problém vzhledem k tomu, že katechismus byl koncipován jako závazný.

nezpodobováním.¹¹⁵ Důvod, proč u „zobrazení“ nezůstal, by mohl spočívat v tom, že slovo obraz má silný biblický význam – původní určení člověka je být Božím obrazem a Božím obrazem je Ježíš Kristus.¹¹⁶ Je však třeba také připustit možnost, že Trtík skutečně chtěl hovořit právě a jen o zpodobování. Výraz opakuje jak ve *Výkladu Desatera*, tak v Návrhu katechismu a *Základech víry* a váže k němu několik závažných tvrzení. Pokud by tomu tak bylo, domnívám se, že by smysl tohoto výkladu méně, anebo alespoň méně jasně, korespondoval s původním obsahem biblického výroku, a zároveň by byl vzdálenější aktuálním problémům Trtíkovy doby a církve. Mám však za pravděpodobnější první možnost – použití problematického výrazu jako kompromis mezi zvolenou vykladačskou tradicí a vlastním teologickým postojem.

Druhá rovina se týká božstev. Víme, že ve *Výkladu Desatera* Trtík označuje tímto pojmem božstva pohanů – duševní stvoření, která mohou člověka ovládat. V přeneseném smyslu tak zřejmě chápe cokoli, na co je člověk ve svém životě orientován tam, kde by měl být orientován na Boha, či v míře, která mu pravý vztah k Bohu znemožňuje. Ve vyjmenovaných příkladech modloslužby – obrazech a ostatcích svatých, sochách, živlech večeře Páně, knize (a textu) Písma a mamonu – můžeme taková božstva nalézt. Trtík však nevysvětluje, čeho jsou zpodobení. Pokud jsou to však božstva, a ne jejich zpodobení, o jakých zpodobeníích božstev Trtík hovoří ve výkladu 2. přikázání? U „náboženských“ příkladů z výčtu můžeme přemýšlet o tom, že

¹¹⁵ Ačkoliv zmínku o nezobrazování Boha nacházíme rovněž ve výkladu 2. přikázání v *Malé bibli* Františka Kováře, ani zde není toto pojetí konkrétně vysvětleno. To opět naznačuje, že tento způsob výkladu Ex 20,4 nebyl v ČČS vnímán jako cizorodý nebo sporný. Srov. KOVÁŘ. *Malá bible*, s. 390. Kovář pouze na jednom místě textu uvádí odkazy na další místa ve Starém zákoně, kde se Desatero v určitých obměnách objevuje – Ex 34,14-24, Lv 19,3-18, Dt 5,7-21, Dt 27,15-26. Ani na těchto místech se však o zobrazování Hospodina přímo nehovoří, ačkoliv v širším pohledu některá takto lze vyložit – např. jestliže nemám dělat sobě „rytinu nebo věc slitou“ (Dt 27), může to zahrnovat i Hospodinovu sochu.

¹¹⁶ Ve *Výkladu Desatera* o tom Trtík hovoří i s pomocí pojmu blízkému zpodobení: „*Bible zná jen jedno podobení a obraz Boží.*“ TRTÍK. *Výklad Desatera*, s. 23.

Trtík v katechismu hovoří o nezpodobování, ve *Výkladu Desatera* o viditelném zpodobování.

pokud jsou zpodobeninami božstev, pak božstvem může být mylná představa – toto řešení může mít určitou oporu v Lutherově výkladu 1. přikázání, v němž se hovoří o mylné představě, že člověka spasí jeho vlastní skutky.¹¹⁷ Komplikovanější je to s mamonem – je to evidentní božstvo v Trtíkově pojetí, ale zpodobení je obtížné si představit. Snad ve svých projevech, jako je nadměrný luxus, projevy hrabivosti, lakoty a podobně? Připomeňme si, že podle *Výkladu Desatera* by se mělo zřejmě jednat o *viditelná* zpodobení, v definici modly v *Základech víry* už může jít o věci hmotné i duchovní – u mamonu bychom spíše použili slovo duševní, ale smysl zůstává srozumitelný. Přesto i ve *Výkladu Desatera* Trtík zároveň hovoří například o bohu filozofů. Z toho lze usoudit, že možná je i jiná podoba zpodobení než ta viditelná, a sice pouhá představa, názor na Boha, životní názor apod. V tomto světle jsou příklady z článku vykládajícím modloslužbu o něco jasnější, než pokud je přímo vztáhneme k úvodnímu článku vykládajícímu 2. přikázání, nicméně oba články z výkladu 2. přikázání jsou součástí téhož výkladu, což ovlivňuje jejich čtení více než souvislost se zněním článku o modlách, který je navíc ve značně vzdálenější části textu, takže ho čtenář výkladu 2. přikázání nemá zároveň před sebou. Pokud však zmíněné články v rámci výkladu 2. přikázání v těsném vztahu nejsou – tuto možnost však nepovažuji za pravděpodobnou – nemáme také jasné vysvětlení toho, co je možným zpodoběním Boha nebo božstev a co úvodní článek výkladu 2. přikázání přesně zapovídá.

¹¹⁷ LUTHER. *Velký katechismus*, s. 7.

Závěr

I.

Už ve starověkém judaismu existuje tradice výkladu Ex 20,4 ve smyslu nezobrazování Boha. A i v současnosti existují překlady a výklady, které o zobrazování Boha nehovoří. Překlad je přirozeně významným prvkem na cestě od původního textu k tomu, jak mu bude rozuměno v určitém okruhu. V době vzniku pojednávaných prací Zdeňka Trtíka byla v jeho okruhu nejčtenější biblí *Bible kralická*, a Trtík ji také uvádí jako předlohu pro svůj výklad. Není ale snadné říci, do jaké míry se o pojetí Ex 20,4 kralických překladatelů skutečně opíral, neboť kraličtí, podobně jako původní hebrejská předloha, o zobrazování Boha (alespoň explicitně) nehovoří. Bližší než kralický překlad se Trtíkově pojetí zdá být verze *Curyšské bible* nebo pozdějšího *Českého ekumenického překladu*, s nímž je také od 80. let Trtíkův výklad spojován. Trtík se zřetelně nechal inspirovat evangelickou tradicí výkladu (ačkoliv není evangelická výlučně, je zde pevně zakořeněna), a ze stejné linie později čerpali také překladatelé ČEPu, mezi nimiž byli i evangeličtí starozákonníci. Na vztah Zdeňka Trtíka k soudobé evangelické teologii ukazuje jeho zájem o dílo Emila Brunnera a biblický personalismus, který také může být rozhodujícím důvodem, proč se Trtík přiklonil k tradici výkladu Ex 20,4 ve smyslu nezobrazování Boha. On sám jako představitel biblické teologie a personalismu v CČS(H) odmítá zpředměťující uvažování v teologii a zobrazení (u něj zpodobení) Boha podle něj zřejmě může mít, či spíše nevyhnutelně má, tento zpředměťující charakter. V tomto ohledu je jeho postoj ke 2. přikázání v souladu s celkovým vyzněním katechismu, jehož nová teologická koncepce se měla v zásadě změněné společenské situaci stát oporou zbožnosti každého věřícího CČS(H) i církve jakožto společenství. Tato rovina Trtíkova výkladu 2. přikázání, to jest rovina jeho výchozí teologické koncepce, která byla zvláště v dané době pro církve nepochybným přínosem, však není vlastním předmětem této studie. Pokud jde o uplatnění Trtíkova teologického přístupu konkrétně na 2. přikázání, je jeho celkový záměr sice patrný, nicméně při bližším zkoumání nalezneme několik nejasností, které, aniž

zpochybňují Trtíkův teologický záměr, problematizují způsob jeho uplatnění v tomto konkrétním případě. Je pravděpodobné, že Trtík pracuje více s určitou církevní tradicí výkladu 2. přikázání a se svou teologickou koncepcí, než nakolik věnuje pozornost samotnému biblickému textu, ať už v původní podobě nebo v překladu, který si k výkladu zvolil. Mezi biblickým textem a stěžejní formulací Trtíkova výkladu je na první pohled patrný rozdíl. Samotný hebrejský text (a ani kralický překlad) nehovoří, přinejmenším přímočaře, o zpodobování Boha ani božstev. Problémem Trtíkova výkladu však nemusí být ani tak samotný výklad o nezpodobování Boha nebo božstev jako spíše to, že k němu není naznačena cesta. Ve *Výkladu Desatera* Trtík zmiňuje starověk, boj biblické víry a mnohobožství. Božstva vnímá jako stvoření duše s reálnou mocí nad člověkem. Jako ekvivalent starověkých božstev staví křesťanské světce a jejich obrazy. Samotný vztah mezi nezpodobováním Boha a nezpodobováním božstev v rámci výroku vykládajícího Ex 20,4 však není snadno zřejmý. Jako nejpravděpodobnější se zdá možnost, že Boha si nesmíme zpodobovat, protože jde o překážku v osobním vztahu já – Ty, zatímco božstva si nesmíme zpodobovat, protože tím nejen že se upínáme k předmětu namísto k Bohu, ale navíc tento předmět zpodobuje někoho jiného než Boha. Pojítko obou pak může spočívat v tom, že zpodobení Boha je svým způsobem rovněž božstvem a v obou případech se tak jedná o tvorbu falešných božstev. V případě božstev by to znamenalo, že z již tak falešných bohů jejich zpodobením vytváříme další falešná božstva. Je pravděpodobné, že nezpodobování Boha Trtík do výroku vykládajícího Ex 20,4 zahrnuje na základě určité církevní tradice a že zahrnutím božstev do téhož výkladu reflektuje výrok z Ex 20,3, který ve *Výkladu Desatera* zmiňuje a vnímá ho jako možné uznání jsoucnosti jiných bohů. Umístění obou možností do jednoho výroku v rámci výkladu 2. přikázání, které se zdá být Trtíkovým originálním přístupem, se však ukazuje, alespoň bez bližšího vysvětlení, jako problematické.

II.

Zřetelněji než s původním hebrejským biblickým textem tedy Trtík pracuje s církevní tradicí. Jeho výklad je ovlivněn zejména dvěma teologickými proudy – evangelickou (zejména reformovanou) tradicí a biblickým personalismem. Reformační motivy se z Trtíkova výkladu zřetelně ozývají, což v obecné rovině je zcela přirozené, avšak v momentě konkrétního výkladu může být těsnější sepětí se staletou vykladačskou tradicí i částečně svazující. Trtík 2. přikázání do značné míry vykládá pomocí reformačních problémů a výkladů, které je reflektují, byť prizmatem teologie biblického personalismu, která je reformační zbožnosti v některých ohledech blízká. Zdá se, že se Trtík snaží reformační výklad aktualizovat, možná i rozšířit, což je patrnější spíš ve *Výkladu Desatera* než ve vlastním katechismu. To je legitimní teologický počin, ale je otázka, zda lze takto přistupovat k výkladu starověkého textu, respektive jak se dívat na výsledek této práce. Taková aktualizace může být vždycky pouze částečná – jako bychom měli stejný problém jako reformace a hledali pro něj nové pojmenování a řešení. Můžeme však bez otázek srovnat pozdně středověkou podobu pověry v křesťanských církvích s tím, co navenek budí stejný dojem dnes? Martin Luther vykládá 1. přikázání (do nějž zařazuje i Ex 20,4) originálním způsobem. Nehovoří ani tak o tom, že kromě Boha nemáme věřit jiným bohům nebo v jiné bohy, ale že nemáme věřit svým vlastním skutkům jako prostředkům spásy. Luther tedy vlastní slova přikázání (jiné bohy) nahrazuje tím, co vnímal jako jejich dobový ekvivalent či jako postižení významu božstev v životě člověka v každé době. Zdeněk Trtík naopak slova Bůh a božstva bez bližšího objasnění umísťuje do výkladu výroků, které je původně neobsahují, a svým důrazem na nezpodobování Boha nebo božstev jakoby mířil v čase spíše zpět, ačkoliv jeho záměrem je zřejmě mířit svůj výklad proti zpředmětňování Boha, což byla v jeho době otázka stejně historická jako aktuální. V Trtíkově době však bylo toto zpředmětňování uplatňováno spíše určitými myšlenkovými přístupy, vycházejícími ve zkratce řečeno z dědictví řeckého myšlení a středověké scholastiky završených osvícenským pojetím

Boha jako abstraktního pojmu a křesťanství jako jednoho z náboženství. Úcta k obrazům, kterou Trtík ve *Výkladu Desatera* odmítá stejně jako uctívání ostatků světců, není nejvýstižnějším příkladem zpředmětňování Boha už proto, že obrazy světců nelze dobře posuzovat jako zpodobení Boha. Jako zpodobení božstev by je snad z reformací ovlivněného pohledu bylo možno vnímat, avšak problém zpodobování božstev zase nespočívá v jejich zpředmětňování, nýbrž v samotném jejich uctívání, což je řešeno 1. přikázáním, na které podle Trtíka 2. přikázání úzce navazuje a dokončuje je. Toto východisko sice na jednu stranu naznačuje, proč ve výkladu Ex 20,4 Trtík božstva uvádí, na druhou stranu sloučení zpodobování Boha a božstev v tomtéž výroku neumožňuje dobře rozlišit, že obojí je zde uvedeno z částečně odlišných důvodů. Můžeme poukázat i na to, že *zpodobování* božstev v Trtíkově době nebylo v ČČS pravděpodobně vážným problémem, zatímco *vytváření* božstev či *orientace* na ně by byly aktuální i dnes. Zaměření výkladu 2. přikázání proti zpodobování (v případě Boha snad ve smyslu zpředmětňování) Boha a božstev vysvětluje, proč ve výkladu modloslužby Trtík zůstává u samých předmětných skutečností – kniha Písma, obrazy, sochy, ostatky, živly chleba a vína. Není ale zcela jasné, zda příklady, které uvedl, považuje za nejpalčivější příklady modloslužby, nebo za jediné, a především jak tyto příklady souvisejí se zapovězeným zpodobováním Boha nebo božstev. Vodítko, i když jen částečné, poskytuje Trtík v čl. 264 *Základů víry*, kde hovoří o tom, že modloslužbou se úcta k Písmu stává tehdy, když „*jsou považovány za božské kniha a text Písma*“. Že by však Písmo považoval přímo za zpodobení Boha, Zdeněk Trtík sám neuvádí, a ani u ostatních příkladů možností modloslužby si to nelze dobře představit. Zůstává proto otázkou, jaký je vztah mezi jednotlivými články vykládajícími 2. přikázání.

III.

Ztotožnění modloslužby se zpředmětňováním Boha je zároveň nejvýraznějším projevem konkrétního teologického východiska, jež Zdeněk Trtík v katechismu uplatnil, tedy biblického personalismu. Výklad 2. přikázání v úvodním článku 243 *Základů víry* však proti zpředmětňování míří jen částečně

– nezpodobování božstev má jiné pozadí – a výklad modloslužby, který je přímou součástí výkladu 2. přikázání, tak zčásti rozvíjí odlišný podnět než úvodní článek výkladu. I v rámci samotného článku o modloslužbě však najdeme určitou nejasnost, a to i pokud odhlédneme od zmíněného problému s pochopením vyjmenovaných věcí jako zpodobení Boha nebo božstev, jež jimi vzhledem k určité tematické odloučenosti obou článků ani nemusejí být míněny; jde o specifické postavení mamonu mezi vyjmenovanými příklady možností modloslužby. Jako jediný není (náboženským) předmětem a nejméně si lze představit, že je zpodoběním Boha nebo božstva nebo co jej může zpodobnit jakožto božstvo, ani jak jej lze uvést v soulad s problémem zpředmětnění Boha. Naproti tomu nejsnáze si lze mamon spojit s modloslužbou ve smyslu uctívání božstva – zatímco na živly chleba a vína, knihu Písma, obrazy, sochy a ostatky svatých může člověk upínat falešné naděje, ale činí tak alespoň s představou Boha v pozadí těchto věcí, mamon je skutečné božstvo v Trtíkově pojetí, kdežto například Písmo je v případě modloslužby chápáno jen jako domněle „božské“. Jinak řečeno, mamon by byl trefným, nadčasovým a nadkonfesionálním příkladem modloslužby, pokud by ostatní příklady nezaváděly výklad modloslužby odlišným směrem a především pokud by úvodní článek výkladu 2. přikázání nehovořil o nezpodobování Boha nebo božstev. Problém s mamonem přitom nespočívá prostě jenom v odlišnosti od ostatních příkladů, ale v tom, že podobně nadcírkevních příkladů by v tom případě mohla být uvedena větší skupina, mamon přece jen zcela nepokrývá celou škálu možností toho, na co se může i křesťan v životě nešťastně upnout. Příkladem může být poslední přikázání Desatera. Je možné, že Trtík mamon do článku s příklady modloslužby zařadil do značné míry i proto, že jako nejvšeobecnější modlu na zemi mamon označuje Luther ve *Velkém katechismu*, a to právě ve výkladu 1. přikázání (tedy i Ex 20,4). Rovněž je možné, že další nenáboženské podoby modloslužby neuvádí Trtík proto, že – jak naznačuje jeho výrok z *Výkladu Desatera* – modloslužbu chápe jako *náboženskou* formu hříchu. Pokud by však toto stanovisko Trtík uplatňoval i

v Návrhu katechismu a uplatňoval by ho důsledně, nebyl by ve výčtu příkladů modloslužby patrně zařazen ani mamon.

IV.

Zdeněk Trtík se v katechismu soustředí na vyjádření správné víry – z *Náboženských revuí* této doby se dozvídáme, že katechismus měl být závazný a měl postavit určité meze nesprávně chápanému principu svobody svědomí v ČČS(H). Ve výkladu 2. přikázání Trtík směřuje pozornost věřících od ulpívání na materiálních „náboženských výrazech“ k hlubšímu, niternějšímu osobním vztahu já – Ty. Luther s kritikou určitých představ a mamonu nastiňuje ve výkladu 1. přikázání zároveň řešení ve formě principu *sola gratia a sola fide*. Člověk musí zcela spoléhat výlučně na Boha a Boží milost, v ničem jiném nemá hledat spásu a ničemu jinému nemá umožnit zastření tohoto horizontu. Trtík v *Základech víry* vysvětluje, že zpodobení Boha nebo božstev a klanění se jim je přiklání srdce k falešným bohům, které si člověk sám vytváří – to je Lutherově stanovisku blízké, vlastně je můžeme prakticky ztotožnit. Zároveň chce Trtík zřejmě vložit do starého pohledu na modloslužbu také nový prvek a přináší specifickou variantu existujícího výkladu o nezobrazování Boha tím, že k němu připojí také božstva a příklady, které je snad mají reprezentovat. Tato osobitá vrstva výkladu zde však není dostatečně vyložena a není proto úplně snadné jí porozumět. Ve *Výkladu Desatera* Trtík hovoří o připnutí myšlení ke zjevení, chápání Boha jako osobního, poslušné důvěře, uctívání Boha pravého. Jen duch Kristův může vypudit demony model – za předpokladu, že církev sama bude prosta modloslužby. Tento výklad naznačuje pozice, z kterých Trtík k tradičně pojatému modlářství v katechismu přistupuje, ale ani ve *Výkladu Desatera* nenajdeme vysvětlení souvislosti mezi zpodobováním Boha a například ostatky. Na základě analogie s příkladem Písma je možné předpokládat, že jsou i ostatky v případě modloslužby považovány za „božské“, avšak tímto způsobem lze vyřešit nejasnost jen částečně – když podobně vyložíme všechny Trtíkem uvedené příklady modloslužby, nezbyde nám ani

jeden jako možný příklad zpodobení Boha nebo božstev. Nebude pak snadné jasně definovat, jak lze v daných souvislostech 2. přikázání porušit.

V.

Změněné podmínky pro působení CČS vyžadovaly změnu i v samotné církvi a s tím související nové definování toho, čemu vlastně církev věří. Biblický personalismus jako cesta k prohloubení spirituality církve ani dnes neztrácí svou hodnotu a svůj náboj. Zvolený formát katechismu – 345 stručně formulovaných výroků – však neumožňuje uvést podrobnější vysvětlení tam, kde by z hlediska běžného uživatele katechismu bylo možná zapotřebí, jako je tomu v případě výkladu 2. přikázání. Tento relativní deficit je však možné využít jako příležitost k hlubší reflexi Trtíkova katechismu, cenného jak svým teologickým záměrem, tak i jako svědectví určité etapy v historii církve, a zároveň k vyjádření její současné víry. Trtíkův katechismus tak může představovat určitou výchozí platformu v probíhající diskuzi o identitě Církve československé husitské, do níž se snaží v rámci svých možností přispět i tato studie.

Seznam použité literatury

BENEŠ, Jiří. *Desítka: Desatero, aneb, deset slov o Bohu a člověku*. Praha: Návrat domů, 2008. 218 s. ISBN 978-80-7255-177-4.

BENEŠ, Mojmír A. Boží slovo k církvi. *Náboženská revue*, 1954, 25, s. 257-258.

BULTMANN, Rudolf. *Ježíš Kristus a mytologie*. Praha: Oikumené, 1995. 66 s. ISBN 80-238-0468-5.

CALVIN, Jean. *Christianae religionis institutio* [online]. Basileae : [T. Platteru & B. Lasium], 1536 [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: <https://archive.org/details/christianaerelig00calv>

Catechismus Oder Christlicher Vnderricht , wie der in Kirchen vnd Schulen der Churfürstlichen Pfaltz getrieben wirdt [online]. Heidelberg, 1563 [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/catechismus1563>

ČAPEK, Stanislav. *Výklad desatera*. Praha: Seniorát ČCE, 1929. 104 s.

DENZINGER, Heinrich, HÜNERMANN, Peter. *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum. Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*. 38. Aufl. Freiburg im Breisgau: Herder, 1999. 1756 s. ISBN 3-451-22442-9.

FARSKÝ, Karel. *Biblická čítanka I. – Starý zákon*. Praha: Blahoslav, 1925. 159 s.

FARSKÝ, Karel. *CČS: stručné informace o náboženských názorech, úkolech a organisaci církve československé*. Praha: ÚR CČS - Blahoslav, 1925. 64 s.

FARSKÝ, Karel, KALOUS, František. *Československý katechismus: Učebnice pro mládež a věřící církve československé*. Příbram: Nákladem vlastním, 1922. 26 s.

FARSKÝ, Karel. *Naše Postyla. Sbíрка prostých výkladů a úvah k evanděliu Jéžíšovu, řada I*. Praha: [vl. nákladem], 1925. 276 s.

FRANKOVÁ, Johana. *Vliv etiky Karla Statečného na etiku Aloise Spisara a na formování etiky Církve československé*. Praha: UK HTF, 2015. 54 s. Bakalářská práce. Vedoucí práce Jiří Vogel.

GORAZD, biskup (Pavlík, Matěj). *Pravoslavný katechismus* [online]. 2. vyd. Praha: ER PC, 1950. [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: http://pravoslavi.cz/katechismus/Gorazdov_pravoslavny_katechismus.pdf

Heidelberský katechismus to jest křesťanské učení [online]. Brno: Českobratrské nakladatelství, 1949 [cit. 2017-06-04] Dostupné z: <https://www.refo500.com/wp-content/uploads/2017/04/HC-czech.pdf>

HUS, Jan. *Výklady. Magistri Iohannis Hus Opera omnia*. Praha: Academia, 1975. 714 s.

KALVÍN, Jan. *Instituce učení křesťanského náboženství* [online]. Praha: Komenského evangelická bohoslovecká fakulta, 1951 [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: <http://alephuk.cuni.cz/CKIS-28.html>

KOVÁŘ, František. K naší theologické orientaci. *Náboženská revue*, 1954, 25, s. 274-292.

KOVÁŘ, František. *Malá bible. Výbor hlavních míst z knih Písma svatého Starého i Nového Zákona. Díl I*. Praha: Blahoslav, 1953. 635 s.

KUBÁČ, Vladimír. *Desatero a jeho výklad*. Praha: Blahoslav, 1990. 23 s. ISBN 80-7000-036-8.

KUČERA, Zdeněk. *Hoře a milost. Ke kořenům teologie církve radikálního modernismu*. Brno: L. Marek, 2002. 128 s. ISBN 80-86263-19-3.

KUČERA, Zdeněk. *Trojčinná teologie. Základ teologie ve zjevení*. Brno: L. Marek, 2002. 303 s. ISBN 80-86263-21-5.

KUČERA, Zdeněk. *Zarůst do kmene. Teologické a etické úvahy naší doby pro duchovní a sociální pracovníky*. Chomutov: L. Marek, 2013. 99 s. ISBN 978-80-87127-41-4.

LENC, Vladimír. O nové formulace víry. *Náboženská revue*, 1954, 25, s. 175-178.

LOCHMAN, Jan Milíč. *Desatero: směrovky ke svobodě: nástin etiky pod zorným úhlem Desatera*. Praha: Kalich, 1994. 154 s. ISBN 80-7017-828-0.

LUTHER, Martin. *Velký katechismus* [online]. [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: http://www.ecav.sk/files/user/v_katechismus.pdf

MÁDR, Adolf. Zamyšlení nad návrhem nového katechismu ČČS. *Jednota. Příloha Jednoty duchovních a učitelů Církve československé*, 1955, 43-47, 56-60.

MÁNEK, Jindřich. Poznámky k návrhu katechismu. *Náboženská revue*, 1955, 26, s. 31-37.

MÁNEK, Jindřich. Základní linie ideového vývoje církve československé. *Náboženská revue*, 1956, 27, s. 194-198.

- MEDEK, Rudolf. *Katechismus v duchu církve československé husitské*. Praha: Blahoslav, 1990. 136 s.
- NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník. A-P*. Praha: Kalich - ČBS, 1992. 768 s. ISBN 80-7017-528-1 / 80-900881-1-2.
- PODLAHA, Antonín. *Výklad velikého katechismu katolického náboženství*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1900. 645 s.
- PRUDKÝ, Martin. Duo loci vel locus duplex unanimis. In BENEŠ, L. (Ed.) *Ministerium Verbi Divini: sborník k 60. narozeninám Pavla Filipiho*. Praha: Kalich, 1996, s. 113-117.
- QUERVAIN, Alfred. *Die Heiligung. Ethik. Erster Teil*. 2. Aufl. Zürich: Evangelischer Verlag Zollikon, 1946. 482 s.
- RUTRLE, Otto. O smysl vývoje církve československé. *Náboženská revue*, 1958, 29, s. 49-56, 97-109, 181-202.
- SÁZAVA, Zdeněk. K otázce závaznosti biblického překladu v církevní práci. *Theologická revue*, 1980, 51, s. 65-67.
- SPISAR, Alois. *Ethika v duchu církve československé*. Praha: Blahoslav, 1948. 353 s.
- STATEČNÝ, Karel. *Úvod do etiky a práva přirozeného*. (fragment vznikl patrně v rozmezí let 1921-1924). Fond HČSEBF (1919–1944), K. č. 1, sign. C/b. 136 s.
- ŠANDERA, Petr, BUTTA, Tomáš. *Základní texty duchovního života: výklad Vyznání víry, Desatera a Modlitby Páně*. Praha: Církev československá husitská, 2016. 151 s. ISBN 978-80-7000-126-4.
- TRTÍK, Zdeněk. Návrh katechismu. *Náboženská revue*, 1954, 25, s. 194-228, 258-273.
- TRTÍK, Zdeněk. Písmo, církve a individualismus. *Theologická revue*, 1980, 51, s. 97-105.
- TRTÍK, Zdeněk. *Slovo víry*. Praha: Blahoslav 1963. 98 s.
- TRTÍK, Zdeněk. Uvedení do základů víry. *Theologická revue*, 2004, 75, 1, s. 85-123.
- TRTÍK, Zdeněk. *Výklad Desatera*. Praha: Blahoslav, 1950. 47 s.
- TRTÍK, Zdeněk; RUTRLE, Otto. *Vyznání víry*. Praha: Blahoslav, 1949. 48 s.
- TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já-ty a křesťanství. Význam osobnosti a osobních vztahů v křesťanství*. Praha: UR ČČS, 1948. 206 s.

Učení náboženství křesťanského pro věřící církve československé: přijato sněmem ČČS 28.-30. března 1931. Praha: ÚR ČČS, 1932. 48 s.

VOGEL, Jiří. Karel Statečný jako morální teolog a jeho pokus o novou koncepci etiky. *Studia theologica*, 2014, 16, 4, s. 123-138.

VOGEL, Jiří. Perspektivy a poslání církve v současné společnosti. *Theologická revue*, 2015, 86, s. 36-45.

VOGEL, Jiří. Služba laiků v ČČSH – projekt. *Theologická revue*, 2015, 86, s. 46-53.

VOGEL, Jiří. Struktura identity ČČSH. *Theologická revue*, 2015, 86, s. 389-396.

Základy víry Československé církve. Praha: ÚR ČČS, 1958. 99 s.

Základy víry církve československé husitské. Praha: ÚR ČČSH, 1975. 144 s.

Základy víry církve československé husitské. In *Usnesení VI. řádného sněmu Církve československé husitské.* Praha: ÚR ČČSH, 1983. 200 s.

Základy víry Církve československé husitské se stručným komentářem. Praha: ČČSH – Blahoslav, 2014. 182 s. ISBN 978-80-7000-106-6. Dostupné též z: http://www.ccsch.cz/dokumenty/2105-zakl_viry_web.pdf

Bible a její překlady

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: ekumenický překlad. 1. vyd. Praha: Biblické dílo ERC v ČSR v ÚCN, 1979. 978 s.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad. 20. (11. opravené) vyd. Praha: Česká biblická společnost, 2015. 1387 s. ISBN 978-80-7545-003-6.

Die Bibel. Altes und Neues Testament in neuer Einheitsübersetzung. Bd. 1. Salzburg: Andreas Verlag, 1975. 512 s.

GRYSON, Roger, WEBER, Robert (Ed.) *Biblia Sacra Vulgata.* Editio quinta. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2007. 1980 s. ISBN 978-3-438-05303-9.

KITTEL, Rudolf, ELLIGER, Karl, RUDOLPH, Wilhelm, WEIL, Gérard Emmanuel, SCHENKER, Adrian (Ed.) *Biblia Hebraica Stuttgartensia.* Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. 1574 s. ISBN 978-3-438-05219-3.

RAHLFS, Alfred, HANHART, Robert (Ed.) *Septuaginta. Id est vetus testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2006. 1184 s. ISBN 978-3-438-05119-6.

Písmo svaté Starého Zákona. Díl I., Knihy dějepisné. Přel. J. Heger. Praha: Česká katolická charita, 1958. 1236 s.

Biblické servery

Biblia Hebraica Stuttgartensia, Septuaginta, Biblia Sacra Vulgata, King James Version [online]. [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: <https://www.academic-bible.com/>

Peshitta [online]. [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: <http://www.peshitta.org/>

Zürcher Bibel, Einheitsübersetzung, Gute Nachricht Bibel, King James Version, Bible Kralická [online]. [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: <https://www.bibleserver.com/>

Summary

This diploma thesis deals with the interpretation of the 2nd commandment, known as “Thou shalt not make unto thee any graven image” (KJV), respectively Ex 20.4 in the concept of theology of the Czechoslovak Hussite Church, represented mainly by the concept of Zdeněk Trtík, the main author of the official catechism of the Church. Trtík uses as a template for his interpretation a translation of the Kralice Bible, which seeks the most faithful translation of the original Hebrew meaning and which is in the conception of the second commandment in the line of the most important historical translations of the Bible, for example of the Vulgate. Most of these translations also correspond to their interpretations, which do not speak of prohibition on depiction of God. Trtík's interpretation, however, is clearly based on an interpretative tradition, oriented rather on the Zürich Bible, which emphasizes the non-depiction of God as an interpretation of the 2nd commandment. Trtík, however, transforms this tradition in his own distinctive way. Because these two main interpretative lines are somewhat remote from each other, I have tried to identify the specific reasons that could lead to Trtík's preference of one of the traditions, and at the same time to ascertain the specific or inspiration sources that Trtík could use in his interpretation. At the same time, I tried to point out the controversial moments of Trtík's interpretation, for which I consider above all that Trtík did not elucidate the way from Ex 20.4 in the translation of the Kralice Bible to interpretation in the meaning of the non-depiction of God or deities, it is also not quite clear what could be such depictions, and there is a lack of clear interconnection between the individual articles of his interpretation. I also tried to propose a partial solution to the indicated problems.